

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΓΙΑ

Ελένη Σπ. Μπάνου, Δρ Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Πόλεως Αθηνών

Κλειώ Τσόγκα, Αρχαιολόγος Εφορείας Αρχαιοτήτων Πόλεως Αθηνών

Ο 4ος αι. μ.Χ. άνοιξε μία νέα εποχή στην παγκόσμια ιστορία. Το 311 με έδικτο του αυτοκράτορα Γαλερίου (305-311) ο χριστιανισμός αναγνωρίστηκε ως νόμιμη θρησκεία (*religio licita*), το 313 μ.Χ. με το περίφημο «έδικτον των Μεδιολάνων» των Κωνσταντίνου Α΄ του Μεγάλου (306-337) και Λικινίου (308-324) καθιερώθηκε η ανεξιθρησκία, ενώ με τα διατάγματα των ετών 380 και 381 του Θεοδοσίου Α΄ (379-395) ο χριστιανισμός διακηρύχθηκε ως η μόνη πολιτογραφημένη θρησκεία εντός της αυτοκρατορίας των Ρωμαίων. Σταδιακά διακόπηκαν οι δεσμοί με τις αρχαίες θρησκείες. Αυτό αποτέλεσε πλήγμα εναντίον όλου του αρχαίου κόσμου, όχι μόνο του ελληνικού, καθώς με τον θρησκευτικό συγκρητισμό πολλές ασιατικές και αιγυπτιακές θεότητες είχαν διεισδύσει στο ελληνικό πάνθεον κατά τα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια. Η εύνοια των αυτοκρατόρων προς τον χριστιανισμό επέτρεψε μέχρι τα τέλη του 7ου αιώνα να έχει συντελεσθεί σχεδόν πλήρης εκχριστιανισμός όλου του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους και πολλών άλλων περιοχών της Βαλκανικής και της νότιας Ευρώπης. Παρά ταύτα, η πόλη των Αθηνών με την ένδοξη και βαθειά ριζωμένη παράδοση στη φιλοσοφία αντιστάθηκε σθεναρά στην ανερχόμενη φιλοσοφική θεολογία από νωρίς: όταν ο Απόστολος Παύλος έφθασε στην πόλη της Παλλάδος το 51 μ.Χ. και μίλησε στον Άρειο Πάγο, οι Αθηναίοι τον αντιμετώπισαν με σκεπτικισμό λέγοντας «ακουσόμεθά σου πάλιν περί τούτου» (Πράξεις Αποστόλων 17, 16-34). Η πορεία των φιλοσοφικών σχολών χάρις στον φιλελληνισμό ρωμαίων αξιωματούχων και αυτοκρατόρων και τη γενικότερη ανοχή για τις αρχαίες θρησκείες στους πρώτους χριστιανικούς χρόνους υπήρξε *κατά το μάλλον ή ήττον* ομαλή μέχρι και τις αρχές του 6ου αιώνα, συγκεκριμένα το 529 μ.Χ., όταν με διάταγμα του αυτοκράτορα Ιουστινιανού απαγορεύτηκε η διδασκαλία της φιλοσοφίας στην Αθήνα.

Εξετάζοντας αναλυτικότερα τα γεγονότα, ο 2ος αιώνας μ.Χ. υπήρξε περίοδος άνθησης της Αθήνας ως αποτέλεσμα της ευμενούς πολιτικής του φιλέλληνα αυτοκράτορα Αδριανού (117-138), στο πλαίσιο της οποίας η πόλη κοσμήθηκε με νέα κτήρια, διατηρή-

θηκαν οι θεομοί και η περί την φιλοσοφία κίνηση και αναπτύχθηκε το πολιτιστικό κίνημα της Δεύτερης Σοφιστικής. Την εποχή αυτή ιδρύθηκε «ο θρόνος των Αθηνών», δηλαδή η θεσμοθετημένη από τον αθηναϊκό δήμο έδρα ρητορικής, για την οποία η πόλη είχε την αποκλειστική δικαιοδοσία, αναλαμβάνοντας την διαδικασία και οικονομική επιβάρυνση της επιλογής του εκάστοτε υποψηφίου σοφιστή. Πρώτος ο Λολλιανός ο Εφέσιος κατέλαβε τον αθηναϊκό θρόνο, ο οποίος επιπλέον ήταν κάτοχος των αξιωμάτων του *Στρατηγού επί των Όπλων*, που την εποχή αυτή σχετιζόταν με το θεμελιώδες ζήτημα του επισιτισμού της πόλης, και του *Πρωτάνεως* (Φιλόστρατος, *Βίοι σοφιστών*, 526). Ο Λολλιανός τιμήθηκε για τη δράση του από την πόλη με ανδριάντα στην αγορά (IGII/III2, 4211).

Στο 2ο βιβλίο του έργου *Βίοι σοφιστών*, γραμμένο τη δεκαετία του 230 μ.Χ., που αποτελεί την πιο σημαντική πηγή για την πνευματική, κοινωνική και πολιτική ιστορία της Αθήνας μεταξύ του 2ου και 3ου αι.μ.Χ., ο Φιλόστρατος ξεκινά με τη βιογραφία του Ηρώδη του Αττικού. Ο αριστοκράτης, ευεργέτης, πολιτικός άνδρας, φιλόσοφος και σοφιστής Ηρώδης Αττικός (101-178) υπήρξε πρωταγωνιστής της αθηναϊκής ζωής κατά το δεύτερο μισό του 2ου αι. μ.Χ. και άσκησε μεγάλη επιρροή στους εφήβους και νέους της πόλης, οι οποίοι συνέρρεαν στις επαύλεις του, στον Μαραθώνα και την Κηφισιά, για να ακούσουν τους λόγους του (Φιλόστρατος, *Βίοι σοφιστών*, 562). Την εποχή αυτή αναδύθηκε ο τύπος του φιλοσόφου-σοφιστή, με έντονη συμμετοχή στον πολιτικό βίο της πόλης.

Μεταξύ των ετών 173-174 μ.Χ. θεσμοθετήθηκε από τον στωικό φιλόσοφο-αυτοκράτορα Μάρκο Αυρήλιο (161-181) η αυτοκρατορική έδρα ρητορικής και λίγο αργότερα, πιθανώς κατά την επίσημη επίσκεψή του στην Αθήνα το 176 μ.Χ., οι αυτοκρατορικές έδρες φιλοσοφίας για τους πλατωνικούς, επικουρείους, περιπατητικούς και στωικούς φιλοσόφους (Λουκιανός, *Ευνούχος*, III), με υψηλές αμοιβές στους κατόχους τους. Οι πρωτοβουλίες αυτές εντάσσονται στο πλαίσιο του αυτοκρατορικού ευεργετισμού αλλά και του ελέγχου της διδασκαλίας της ρητορικής. Ωστόσο, από τις αρχές του 3ου αι. μ.Χ., εποχή της Δυναστείας των

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΓΙΑ

Σεβήρων (193-235 μ.Χ.), παρατηρήθηκε σταδιακά απεμπλοκή της αυτοκρατορικής εξουσίας από τον έλεγχο των αθηναίων ρητοροδιδασκάλων, εξαιτίας των οικονομικών κινδύνων που επέφερε στο κράτος η απαλλαγή από τους φόρους και τις λειτουργίες των πλούσιων σοφιστών (Di Branco 2017, 32-33, 43). Διακόπηκαν τόσο η χρηματοδότηση των αυτοκρατορικών εδρών όσο και η φοροαπαλλαγή των κατόχων τους, με αποτέλεσμα την παύση του θεσμού των αθηναϊκών θρόνων. Τελευταίος κάτοχος της αυτοκρατορικής έδρας το διάστημα 213-220 μ.Χ. ήταν ο σοφιστής Φιλίσκος, ο οποίος απήτησε, χάρις στο αξίωμα, την απαλλαγή του από τις *λειτουργίες*, προκαλώντας την σφοδρή αντίδραση του αυτοκράτορα Καρακάλλα (Φιλόστρατος, *Βίοι σοφιστών*, 623). Κατά τη διάρκεια του 4ου αιώνα οι αθηναϊκές έδρες σοφιστικής ελέγχονταν και χρηματοδοτούνταν από τις τοπικές αρχές της πόλης, χωρίς να εκλείπουν οι παρεμβάσεις από πλευράς των αυτοκρατόρων (όπως π.χ. στην περίπτωση του χαρισματικού σχολάρχη, «θείου ανδρός» Προαιρέσιου, ο οποίος κέρδισε την εύνοια του αυτοκράτορα Κώνσταντος). Η διαδικασία αυτή ρυθμίστηκε με συγκεκριμένα μέτρα το 362, με νόμο του αυτοκράτορα Ιουλιανού (*CTh*, XIII 3,5).

Στις αρχές του 4ου αι. μ.Χ. η Αθήνα ήταν μια μικρή πόλη 25.000 κατοίκων. Ο νέος, περιορισμένης έκτασης, οχυρωματικός περίβολος, που κατασκευάστηκε μετά την επιδρομή των Ερούλων (267 μ.Χ.), επί αυτοκράτορος Πρόβου (267-282), με την οικονομική συνεισφορά ανδρών, όπως ο έπαρχος Ιλλυριός, αποτελούσε καταφύγιο των πολιτών σε περιπτώσεις νέων επιδρομών. Οι κάτοικοι ασχολούνταν με την ελαιοκαλλιέργεια, τη μελισσοκομία και την παραγωγή λύχνων. Οι τεράστιες γαιοκτησίες της παραδοσιακής τάξης των αθηναίων αριστοκρατών, που αποτελούσαν τη βάση της αθηναϊκής οικονομίας μέχρι τα μέσα του 2ου αι. μ.Χ., είχαν δώσει τη θέση τους στην εκπαιδευτική δραστηριότητα των σχολών και οι σοφιστές δάσκαλοι αποτελούσαν τη νέα ισχυρή τάξη της πόλης (Di Branco 2017, 98. Watts 2006, 38-47, 80-87).

Μεγάλος αριθμός νέων κυρίως από τις ανατολικές επαρχίες της αυτοκρατορίας συνέρρεε στην Αθήνα για

να φοιτήσει στις σχολές ρητορικής και φιλοσοφίας, ώστε να γίνει μέτοχος της κλασικής παιδείας που θεωρείτο μέσο εξύψωσης του ανθρώπου «πάνω από την κοινή μάζα της ανθρωπότητας» (Brown 1998, 36) και να γνωρίσει από κοντά τα αξιολογία μνημεία της κλασικής εποχής. Στο κείμενο της *Expositio totius mundi et gentium*, ενός «καταλόγου της οικουμένης» που γράφτηκε το 359 αναφέρεται: «Η Αθήνα έχει κέντρα υψηλής εκπαίδευσης καθώς και αρχαία ιστορικά μνημεία, όπως και κάτι αξιολογώτατο, την Ακρόπολη, όπου χάρη στο πλήθος των αγαλμάτων είναι εξαισιό να βλέπει κανείς αυτό που λένε πόλεμο των αρχαίων». Στις σχολές της Αθήνας οι νέοι, ειδωλολάτρες και χριστιανοί αδιακρίτως, διδάσκονταν από τους φιλοσόφους και σοφιστές γραμματική, ρητορική και φιλοσοφία. Στα μέσα του 4ου αιώνα συναντήθηκαν στην Αθήνα ως νεαροί φοιτητές οι χριστιανοί Βασίλειος από την Καισάρεια της Καππαδοκίας και Γρηγόριος Ναζιανζηνός, μετέπειτα πατέρες της χριστιανικής εκκλησίας, καθώς και ο μετέπειτα αυτοκράτορας Ιουλιανός, γνωστός και ως Αποστάτης. Οι δύο πρώτοι υπήρξαν μαθητές στη σχολή του Ιουλιανού του Καππαδόκη, την εποχή που σχολάρχης ήταν ο αρμένιος σοφιστής Προαιρέσιος. Ο αυτοκράτορας Ιουλιανός είχε προσχωρήσει από νωρίς στα διδάγματα των Νεοπλατωνικών και επειδή δεν συμπαθούσε τον Προαιρέσιο, ο οποίος είχε ονομαστεί από τον αυτοκράτορα Κώνστα Στρατοπεδάρχη και «περνούσε για χριστιανός» (*Ευνάπιου Βίοι*, 493), όταν έγινε αυτοκράτορας (361-3) κάλεσε τον φίλο του νεοπλατωνικό Ιμέριο από την Αντιόχεια και τον όρισε γραμματέα της αθηναϊκής σχολής.

Περί τα τέλη του 4ου αιώνα μ.Χ. ιδρύθηκε στην πόλη από τον σοφιστή Πλούταρχο (350-431/4), γιο του ιεροφάντου Νεστορίου και ιερέα του Ασκληπιού, η Νεοπλατωνική σχολή (Μίλτων 1978, 328-331, 336-7). Ο Νεοπλατωνισμός αντιπροσωπεύει το τελευταίο κίνημα της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας και απηχούσε μία γενικότερη διάθεση της εποχής για στροφή στις παραδόσεις και την φιλοσοφία της κλασικής περιόδου. Αναπτύχθηκε τον 3ο αιώνα στην Αλεξάνδρεια και εξαπλώθηκε στην Ρώμη, Πέργαμο, Συρία και Αθήνα και δεν σταμάτησε ούτε όταν έκλεισε η σχολή

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΓΙΑ

των Αθηνών, αλλά συντηρήθηκε ένα ακόμα αιώνα μέχρι το 640, όταν η Αίγυπτος κατακτήθηκε από τους Άραβες. Αποτελούσε ανανέωση του Πλατωνισμού και προσπαθούσε να ανταποκριθεί στο θεμελιακό αίτημα της εποχής για λύτρωση της ψυχής, να εμπνεύσει μία νέα ενατένιση και στάση ζωής ταυτίζοντας εν πολλοίς την ύλη με το κακό, διδάσκοντας τον αναχωρητισμό και τον ασκητικό τρόπο ζωής. Ουσιαστικά διαμορφώθηκε ένα νέο φιλοσοφικό κίνημα που δομήθηκε γύρω από δύο πόλους, τον θεωρητικό και τον πρακτικό. Οι οπαδοί της φιλοσοφίας αυτής δέχονταν ως υπέρτατη οντολογική αρχή το *Έν*, το «υπερούσιον», και ως προορισμό του ανθρώπου την ανύψωση της ψυχής στο *Έν* δια του εναρέτου βίου.

Ιδρυτής της νέας πλατωνικής φιλοσοφίας υπήρξε ο Αμμώνιος Σακκάς από την Αλεξάνδρεια, από χριστιανούς γονείς και για τον λόγο αυτό στην φιλοσοφία του εισχωρούσαν χριστιανικά στοιχεία, όπως η ελεύθερη βούληση. Αλλά ο σπουδαιότερος εκπρόσωπος του Νεοπλατωνισμού ήταν ο περίφημος Πλωτίνος από την Αίγυπτο, πολυμαθέστατος, μελίχιος, ασκητικός με ιδιαίτερη ακτινοβολία. Στο θεωρητικό του σύστημα κεντρικό στοιχείο είναι οι τρεις υποστάσεις του όντος α) το *Έν*, αυθύπαρκτο και τέλειο, β) ο *νοῦς* που ερμηνεύει τον αισθητό, φυσικό κόσμο και γ) η *ψυχή* που αποτελείται από θεϊκή ουσία. Η τριαδική διαίρεση, πολύ χαρακτηριστική στις ανατολικές φιλοσοφίες, εκφράζει την προσπάθεια να εξομαλυνθεί η αντίθεση ανάμεσα στην πολυθεΐα και τα μονοθεϊστικά δόγματα, εξελίσσεται παράλληλα προς την χριστιανική τριαδικότητα του θείου, την οποία ως ένα βαθμό επηρεάζει. Τον Πλωτίνιο απασχολεί εντόνως το θέμα της ψυχής και συγγράφει το έργο «Περί αθανασίας της ψυχής». Κατά τον φιλόσοφο η ψυχή είναι παρούσα σε όλες τις βαθμίδες της ζωής και είναι δημιουργός του φυσικού κόσμου. Επειδή ασπαζόταν την ορφική διδασκαλία για την μετενσωμάτωση, κατ' αυτόν η ψυχή δεν χάνεται ως σκιά στον Άδη αλλά τελειοποιείται με διαδοχικές μετενσωματώσεις. Επιπροσθέτως ο Πλωτίνος πίστευε ότι όλα τα όντα προέρχονται από το *Ένα*, το μοναδικό όν, ανακαλώντας τα μονιστικά αξιώματα του Ηρακλείτου και του Παρμενίδη. Η τελική μυστική ένωση των

πολλών με το *Έν* πραγματώνεται με την άνοδο της ψυχής στον νοητό κόσμο, «όταν όμως η ψυχή βλέπει εντός της όχι δια της εκστάσεως αλλά δια της ελλόγου καθάρσεως». Πρόκειται για σύστημα μυστικιστικής φιλοσοφίας και όχι θρησκευτικής, αφού ο Πλωτίνος δεν προτείνει συγκεκριμένο προσωπικό θεό.

Οι διάδοχοι του Πλωτίνου ισχυρίζονταν ότι ο Πυθαγόρας, ο Παρμενίδης, ο Εμπεδοκλής, ο Αριστοτέλης και οι άλλοι μεγάλοι φιλόσοφοι της αρχαιότητας συμφωνούσαν ουσιαστικά με τον Πλάτωνα. Υποστήριζαν ότι οι διαφορές ανάμεσα στους διακεκριμένους προκατόχους τους ήταν κυρίως ζήτημα γλώσσας και μορφής εκφράσεως μάλλον παρά ουσίας, στην οποία συμφωνούσαν. Σημαντικό ρόλο στην πραγμάτωση της Νεοπλατωνικής θεωρίας είχε η τέλεση μυστικιστικών ιεροτελεστιών και απόκρυφων πράξεων, με τη βοήθεια μυστικών δυνάμεων που υπάρχουν σε ορισμένους λίθους, φυτά και ζώα. Μετά τον Πλωτίνιο ηγετικά στελέχη αυτής της φιλοσοφικής σχολής υπήρξαν ο Πορφύριος ο Τύριος (232-301/6), μαθητής του που επιμελήθηκε κριτικά και δημοσίευσε τις «Εννεάδες» και ο μαθητής του Πορφυρίου Ιάμβλιχος (250-326) από τη Χαλκίδα της Κοίλης Συρίας, «ένας θεολόγος που φιλοσοφούσε», αφού ανήγαγε το τριαδικό σχήμα ως βασικό κριτήριο για να ερμηνεύσει κάθε οντότητα. Στην Αθήνα μετά τον θάνατο του Πλουτάρχου το 431 (ή το 433/4) την σχολαρχία ανέλαβε ο Συριανός από την Αλεξάνδρεια, ακολούθησε ο Πρόκλος (411-485) κατά το διάστημα 437/8-485 και κατόπιν ο Μαρίνος, ο Ισίδωρος και ο Ηγίας, ενώ η σειρά των πεφωτισμένων σοφιστών της σχολής ολοκληρώθηκε με τον Δαμάσκιο (περ. 458-533), σχολάρχη έως το 529 μ.Χ. Η σταδιακή απεμπλοκή του κράτους από το εκπαιδευτικό σύστημα των σχολών της Αθήνας, που καταγράφηκε τον 3ο αιώνα, είχε ως αποτέλεσμα την έκρηξη των φοιτητικών ταραχών και τη γέννηση του *αττικού νόμου*. Όπως συνάγεται από τις περιγραφές του Γρηγορίου Ναζιανζηνού (Γρηγ. Ναζ., *Λόγοι*, XLIII 15 κ. εξ.), του Ευνάπιου (*Βίοι σοφιστών*, 485), του Λιβάνιου (Λιβάν., *Βίος ή περί της εαυτού τύχης*, 21) και του Ολυμπιόδωρου (Φώτιος, *Βιβλιοθήκη*, LXXX 60a-b), ο νόμος αυτός αφορούσε στο «σύνολο των τελετουρ-

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΓΙΑ

γιών μύησης στις οποίες υποβάλλονταν οι νέοι σπουδαστές κατά την άφιξή τους στην Αθήνα, τελετές που σηματοδοτούσαν την είσοδό τους στην φοιτητική ζωή» (Di Branco 2017, 82-91. Watts 2006, 38-64.) Από τις αρχές του 4ου αιώνα και για διάστημα ενός περίπου αιώνα η Αθήνα είχε καταστεί το «θέατρο» ταραχών μεταξύ των φοιτητών των πλέον διάσημων σοφιστών, οι οποίοι προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να οδηγήσουν τους νεοφερμένους φοιτητές στη σχολή του δασκάλου τους, γεγονός που συνεπαγόταν αύξηση της επιρροής και της πολιτικής ισχύος του σοφιστή δασκαλου και βεβαίως οικονομικά οφέλη. Οι ταραχές αυτές συχνά ήταν τόσο εκτεταμένες και βίαιες, ώστε καθιστούσαν αδύνατη τη διεξαγωγή μαθημάτων σε δημόσιους χώρους και προκαλούσαν την παρέμβαση των ρωμαϊκών αρχών.

Μετά τις καταστροφές που σημειώθηκαν στην Αθήνα από τους σεισμούς του β' μισού του 4ου αιώνα και από τους Βησιγόθους του Αλάρικου (396 μ.Χ.), κατά τον 5ο αι. καταγράφηκε έντονη οικοδομική δραστηριότητα σε ολόκληρη την πόλη. Ανεγέρθηκαν δημόσια οικοδομήματα, όπως το λεγόμενο «Παλάτι των Γιγάντων» στην Αγορά, ανοικοδομήθηκαν κεντρικά τμήματα της πόλης, όπως η Πλατεία οδός που συνέδεε την Αρχαία με τη Ρωμαϊκή Αγορά, η οποία κοσμήθηκε με νέα διπλή καθ' ύψος ιωνική κιονοστοιχία, χτίστηκαν λουτρά και υδραγωγεία, επισκευάστηκε το θέατρο του Διονύσου, το οποίο κοσμήθηκε με ένα νέο βήμα ομιλιών, αφιέρωμα του άρχοντα Φαίδρου (*IGI/III2*, 5021) και αναστηλώθηκε και αναδιοργανώθηκε η Βιβλιοθήκη του Αδριανού. Στην ανοικοδόμηση συνέβαλε ο Ερκούλιος (Franz 1988, 63-68, Castrién 1994, 1-14), έπαρχος πραιτορίου του Ιλλυρικού μεταξύ των ετών 408-410, ο οποίος για την προσφορά του στην πόλη τιμήθηκε με ένα άγαλμα υπερφυσικών διαστάσεων στην είσοδο της Βιβλιοθήκης Αδριανού, αφιέρωμα του σοφιστή Πλουτάρχου (*IG2 II/III*, 4224). Την περίοδο 425-450 μ.Χ. στο αίθριο της Βιβλιοθήκης Αδριανού κατασκευάστηκε το Τετράκογχο, κατά μια άποψη κτήριο διδασκαλίας και αναγνωστήριο. Εν τω μεταξύ τα νέφη για το μέλλον των εθνικών σχολών είχαν αρχίσει να συγκεντρώνονται στην πρωτεύ-

ουσα του κράτους Κωνσταντινούπολη. Το έδικο του Θεοδοσίου Β' το 425 (*CTh*, XIV 9,1) σηματοδότησε μια νέα φάση αυτοκρατορικής δραστηριοποίησης για τον κοινωνικό έλεγχο των φοιτητών και των ρητοροδιδασκάλων: «Ο αυτοκράτορας, αντίθετα με τους προκατόχους του, δεν περιορίστηκε στην έκδοση κατασταλτικών και περιοριστικών διαταγμάτων αναφορικά με τους μη επιτετραμένους διδασκάλους (*magistri non ad probati*), τα οποία τις περισσότερες φορές παρέμεναν άνευ ισχύος, αλλά ίδρυσε μια αυτοκρατορική σχολή στην Κωνσταντινούπολη, που περιελάμβανε έδρες ρητορικής, γραμματικής, φιλοσοφίας και νομικών επιστημών». Το κρατικό αυτό πανεπιστήμιο της Κων/πολης, όπου η διδασκαλία ήταν δημόσια υπό τον έλεγχο του αυτοκράτορα και του έπαρχου της πόλης, πολύ σύντομα έγινε το μοναδικό πανεπιστήμιο της Βυζαντινής Ανατολής, αντικαθιστώντας αυτά των Αθηνών, Αλεξάνδρειας και Βηρυτού. Το αθηναϊκό εκπαιδευτικό σύστημα δέχτηκε βαρύ πλήγμα, με άμεσο αντίκτυπο τόσο στις οικονομικές δομές όσο και στον πολεοδομικό ιστό της πόλης (Di Branco 2017, 182-4). Η έλλειψη αναφορών για τον Αττικό νόμο στην διήγηση του Μαρίνου, η οποία αναφέρεται στα γεγονότα του έτους 430/1, αποτελεί μια επιπλέον μαρτυρία για την κρίση του αθηναϊκού εκπαιδευτικού συστήματος λίγα χρόνια μετά την ίδρυση του Πανεπιστημίου της Κωνσταντινούπολης. Σύμφωνα με τον Δαμάσκιο (*Βίος Ισιδώρου*, αρ. 102) (Athanassiadi 1999, 246), την εποχή του προκατόχου του στην έδρα της Νεοπλατωνικής σχολής Ισιδώρου, η σχολή χρηματοδοτείτο από δωρεές και κληροδοτήματα ευκατάστατων ιδιωτών, όπως του αθηναίου συγκλητικού Θεαγέννη, καθώς είχαν διακοπεί οι πρόσοδοι από τη δραστηριότητα των σχολών (Di Branco 2017, 184, 228. Hällström 1994, 143). Η νομοθεσία των χρόνων 481-484 περιλάμβανε σειρά κατασταλτικών μέτρων για την θρησκεία των εθνικών σε όλη την επικράτεια, τα οποία αποδίδονται, μεταξύ άλλων, στην συνομωσία του στρατηγού Ίλλου κατά του αυτοκράτορα Ζήνωνα το 484 μ.Χ. Ως βασικός ιδεολόγος της συνομωσίας φέρεται ο αιγύπτιος Παμπρέπιος (440-488), ο οποίος από το 473 υπήρξε μαθητής της αθηναϊκής Νεοπλατωνικής σχολής και

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

κάτοχος της δημοτικής έδρας διδασκαλίας, ωστόσο το 476 ήρθε σε ρήξη με τον πανίσχυρο συγκλητικό Θεαγένη και κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη. Με τις μαντείες του συμμετείχε ενεργά στην αποτυχημένη συνωμοσία κατά του αυτοκράτορα, μαζί με πολλούς διανοούμενους οπαδούς της παραδοσιακής θρησκείας και είχε τραγικό τέλος (Watts 2017, 220-226). Στο κλίμα αυτό εντάσσεται η προσωρινή εξορία του Πρόκλου στη Μικρά Ασία (Μαρίνου, *Βίος Πρόκλου*, 15) και κυρίως η καταστροφή του Ασκληπιείου, ιερού του προστάτη θεού των αθηναίων νεοπλατωνικών, από τις πρώτες εκδηλώσεις χριστιανικής βίας στην Αθήνα (Di Branco 2017, 221, 258-262).

Τέλος, το 529 μ.Χ., εκδόθηκε το έδικο του αυτοκράτορα Ιουστινιανού (527-565), με το οποίο απαγορεύτηκε η διδασκαλία της φιλοσοφίας και του δικαίου στην Αθήνα. Στο 18ο βιβλίο της *Χρονογραφίας* του ιστορικού Ιωάννη Μαλάλα, τη μοναδική πηγή που διαθέτουμε για το γεγονός αυτό, αφιερώνεται μια μόνο παράγραφος στην απαγόρευση να διδάσκεται η φιλοσοφία στην Αθήνα και να ερμηνεύονται οι νόμοι («ο αυτός βασιλεύς θεσπίσας πρόσταξιν ἐπεμψεν ἐν Ἀθήναις, κελεύσας μηδένα διδάσκειν φιλοσοφίαν μήτε νόμιμα ἐξηγεῖσθαι...»). Μαλάλας, *Χρονογραφία*, βιβλίο 18). Ο Ιουστινιανός επιχείρησε να αναδιοργανώσει την οικονομία και τους θεσμούς του κράτους και να αποκαταστήσει τα όρια της Ρωμαϊκής Οικουμένης. Στο πλαίσιο αυτό κωδικοποιήθηκαν οι ισχύοντες ρωμαϊκοί νόμοι και εκδόθηκαν νέοι στα ελληνικά (*Νεαρές*), ενισχύθηκε ο χριστιανισμός εις βάρος των άλλων θρησκειών (Ιουδαϊσμού, ειδωλολατρίας) και λήφθηκαν κατασταλτικά μέτρα κατά των αιρετικών, με στόχο την ενότητα της Εκκλησίας. Η απαγόρευση της φιλοσοφίας στην Αθήνα ερμηνεύεται ως εξάντληση οποιασδήποτε ανοχής προς τη φιλοσοφική θεώρηση της Νεοπλατωνικής σχολής των Αθηνών, η οποία ήταν βαθιά συνδεδεμένη με την πολιτική και νομική θεωρητική σκέψη. Επιπλέον, η σχολή αποτελούσε προπύργιο της παλαιάς θρησκείας και υποστηριζόταν από την παραδοσιακή μερίδα της αθηναϊκής άρχουσας τάξης, η οποία αντιτίθετο στη νέα εποχή (Hällström 1994, 142-160, Di Branco 2017, 262-8, Watts 2006, 128-142).

Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα

Τα Γυμνάσια της Αθήνας, κατεξοχήν χώροι άσκησης του σώματος από τον 6ο αι. π.Χ., είχαν εξελιχθεί σε πνευματικά κέντρα όπου λάμβαναν χώρα συζητήσεις και διαλέξεις με φιλοσοφικό και άλλο περιεχόμενο. Ωστόσο, έως τα τέλη του 3ου αι. μ.Χ., είχε λήξει η δραστηριότητα των μεγάλων γυμνασίων της κλασικής και ελληνιστικής περιόδου (Ακαδημία, Λύκειο, Κυνόσαργες, Πτολεμαίων) και οι εγκαταστάσεις τους είχαν εγκαταλειφθεί ή είχαν αλλάξει χρήση (Caruso 2013, 65-106, 121-125, 188-190). Μόνο το Διογένιο γυμνάσιο των ελληνιστικών χρόνων, το οποίο εξυπηρετούσε τη σωματική και στρατιωτική άσκηση των αθηναίων εφήβων αλλά καταστράφηκε τον 3ο αι. μ.Χ., εικάζεται πως οικοδομήθηκε εκ νέου κατά τον 5ο αιώνα για να εξυπηρετήσει την απλή άσκηση των νέων (Franz 1988, 61).

Σύμφωνα με τις μαρτυρίες των συγγραφέων της εποχής, από τον 4ο αιώνα πολλοί σοφιστές μετέτρεπαν τις ιδιωτικές αστικές επαύλεις τους σε εκπαιδευτήρια. Οι σχολές αυτές είχαν αίθουσες διδασκαλίας κατά τα πρότυπα των δημοσίων θεάτρων, ήταν διακοσμημένες με αγάλματα, όπως οι ναοί και ορισμένες διέθεταν ιδιωτική βιβλιοθήκη, κατά τα πρότυπα των μεγάλων Γυμνασίων. Μέσα στο ασφαλές περιβάλλον των ιδιωτικών σχολών οι αθηναίοι σοφιστές και φιλόσοφοι δίδασκαν, έναντι υψηλής αμοιβής, τους πολυάριθμους φοιτητές που έρχονταν στην πόλη, οι οποίοι συνήθως διέμεναν στις οικίες αυτές. Στα μέρη αυτά «εκπαιδευόταν η ρωμαϊκή άρχουσα τάξη» και «διαμορφώνονταν οι κοινές θεμελιακές αξίες της αυτοσυνείδησης και πολιτισμικής ταυτότητας των πολιτών» (Di Branco 2017, 76). Είναι χαρακτηριστική η περιγραφή της αθηναϊκής οικίας του σοφιστή Ιουλιανού από την Καππαδοκία, ρητοροδιδασκάλου την περίοδο 330-340 με μεγάλη επιρροή στην αθηναϊκή κοινωνία, όπως μας παραδίδεται από τον σοφιστή Ευνάπιο που μαθήτευσε στη σχολή του: «Ο συγγραφέας είδε ο ίδιος την οικία του Ιουλιανού στην Αθήνα. Αν και ήταν λιτή και ταπεινή, ωστόσο απέπνεε το άρωμα του Ερμή και των Μουσών, τόσο πολύ έμοιαζε με ιερό. Την οικία αυτή κληροδότησε στον Προαιρέσιο. Εκεί υπήρχαν αγάλματα των μαθη-

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

τών που περισσότερο είχε θαυμάσει και υπήρχε και ένας θεατρικός χώρος, όλος μαρμαρίνος, που μόνο στο μέγεθος διέφερε από τα δημόσια θέατρα. Γιατί εκείνο τον καιρό τόσο εχθρικό ήταν το κλίμα στην Αθήνα ανάμεσα στους πολίτες και τους σπουδαστές, λες και η πόλη μετά τους αρχαίους πολέμους περιέκλειε εντός των τειχών τον κίνδυνο της διχόνοιας, ώστε κανείς από τους σοφιστές δεν κατέβαινε στο κέντρο για να συζητήσει δημόσια αλλά έδιναν διαλέξεις στα θέατρα των οικιών τους ιδιωτικά και συνομιλούσαν με τους σπουδαστές τους. Έτσι δεν διακινδύνευαν τη ζωή τους αλλά ανταγωνίζονταν για την επιβράβευση και τη φήμη της ευφράδειάς τους» (Ευνάπιου, *Βίοι Σοφιστών*, 483).

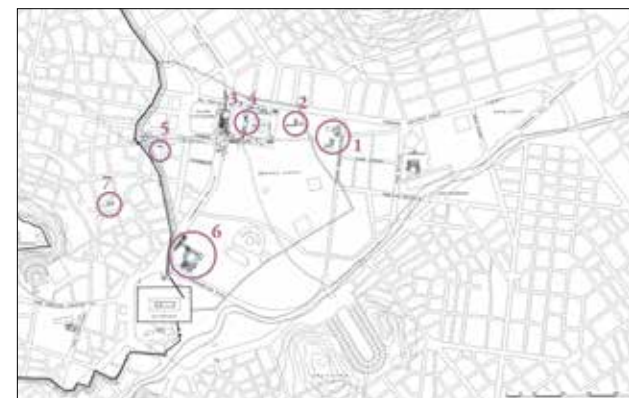
Η αρχαιολογική έρευνα αναζήτησε τα κατάλοιπα των ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων ανάμεσα στις εκτεταμένες, πολυτελείς επαύλεις που οικοδομήθηκαν κατά τον 4ο και 5ο αιώνα στην Αθήνα εντός της επισκευασμένης παλαιάς οχύρωσης και συγκεκριμένα στο ανατολικό προάστιο (Ζαχαριάδου 2008, 153-166) (εικ. 1), στο νοτιανατολικό τμήμα της πόλης νοτίως της Ακροπόλεως (Μπρούσκαρη 2002, 62-75) (εικ. 2), αλλά και νοτίως της Αρχαίας Αγοράς (Franz 1988, 16-48, 82-92) (εικ. 3). Οι επαύλεις βρισκόταν συνήθως δίπλα σε κεντρικούς οδικούς άξονες και σχετιζόνταν με βαλανεία, τα οποία άλλοτε εντάσσονταν στην έπαυλη και άλλοτε αποτελούσαν αυτοτελή συγκροτήματα, δημόσιου ή ιδιωτι-

κού χαρακτήρα (Travlos 1971, 180-1 (Balaneia), εικ. 221. Χαραμή 2013, 337-3

Επιχειρώντας να προσδιορίσουμε τα στοιχεία που θα μπορούσαν να προσδώσουν σε μια αστική αθηναϊκή έπαυλη τον χαρακτήρα ιδιωτικού εκπαιδευτηρίου, διακρίνουμε τα παρακάτω χαρακτηριστικά:

1. Περιελάμβαναν μια τουλάχιστο αψιδωτή αίθουσα, δηλαδή έναν ευρύχωρο ορθογώνιο χώρο με ημικυκλική την μια (στενή) πλευρά, που βρισκόταν στην σημαντικότερη πτέρυγα της οικίας και είχε συνήθως είσοδο από την κεντρική αυλή. Η αψιδωτή αίθουσα, κοινό χαρακτηριστικό των επαύλεων της Ύστερης Αρχαιότητας σε πολλές επαρχίες της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας τόσο στην Ανατολή όσο και στην Δύση, θα μπορούσε να χρησιμοποιείται, ανάλογα με τις περιστάσεις, άλλοτε ως τρικλίνιο, για την οργάνωση των επίσημων γευμάτων του ιδιοκτήτη και άλλοτε ως αίθουσα διδασκαλίας, καθώς διέθετε ικανό χώρο για τη διδασκαλία μιας ομάδας φοιτητών κατ' οίκον. Στις αίθουσες αυτές αναγνωρίστηκαν (Franz 1988, 44-47) τα «ιδιωτικά θέατρα», σύμφωνα με την περιγραφή του Ευνάπιου.

Όπως προκύπτει από τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις παραστάσεις ψηφιδωτών δαπέδων και τοιχογραφιών της ύστερης ρωμαϊκής εποχής, τα τρικλίνια ήταν ημικυκλικοί αλλά και ορθογώνιοι χώροι. Ο βασικός

Εικ. 1. Επαύλεις της Ύστερης Αρχαιότητας στο ανατολικό τμήμα της Αθήνας. Σχεδιαστικό αρχείο ΕΦΑΠ Αθηνών. 1. Έπαυλη στην περιοχή της Προεδρικής Φρουράς, 2. Έπαυλη στον Εθνικό κήπο, 3. Οικοδόμημα με τραπεζοσχημη δεξαμενή στο δυτικό προαύλιο της Βουλής των Ελλήνων, 4. Οικοδόμημα με επιμήκεις τοίχους στο δυτικό προαύλιο της Βουλής των Ελλήνων, 5. Έπαυλη στην οδό Νίκης και Απόλλωνος, 6. Μεγάλο οικοδόμημα βορείως του Ολυμπίου (στην περιοχή του Ζαπτείου), 7. Έπαυλη στην οδό Κέκροπος 7-9

Εικ. 2. Επαύλεις της Ύστερης Αρχαιότητας νοτίως της Ακροπόλεως. Σχεδιαστικό αρχείο ΕΦΑΠ Αθηνών. 1. «Οικία Πρόκλου», 2. Έπαυλη στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου, 3. Έπαυλη στην οδό Διονυσίου Αρεοπαγίτου και Προπυλαίων, 4. Οικοδόμημα Ζ, 5. Οικία στην οδό Μακρυγιάννη 19-21, Οικία στην οδό Αθ. Διακού και Συγγρού

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

τους εξοπλισμούς (εικ. 4) συνίστατο: α) σε ένα ημικυκλικό κάθισμα αποτελούμενο από μεμονωμένες κλίνες που συνήθως καλύπτονταν με υφάσματα. Το κάθισμα αυτό είχε ως απαραίτητο εξοπλισμό ένα κυλινδρικό μαξιλάρι, το *στιβάδιον*, στο οποίο οι παριστάμενοι ακουμπούσαν τον αριστερό αγκώνα, ενώ έτρωγαν ή συζητούσαν και β) σε ένα λίθινο τραπέζι «σίγμα», όπως λεγόταν στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο, το οποίο στο ημικυκλικό τμήμα έφερε περιμετρικά ανυψωμένο πλαίσιο, άλλοτε πιο στενό και απλό και άλλοτε πλατύ, με

βαθύνσεις (εικ. 5). Από την ευθύγραμμη πλευρά του τραπέζιου πραγματοποιείτο το σερβίρισμα των εδεσμάτων. Από την παρουσία του σε οικίες ιδιωτών επιβεβαιώνεται η χρήση του σε συμπόσια από οπαδούς της παλαιάς θρησκείας. Συνηθίζονταν ωστόσο και σε ιδιωτικές συνεσιώσεις και θρησκευτικές τελετές οπαδών της νέας θρησκείας. Ο φορητός χαρακτήρας του εξοπλισμού των τρικλινίων έδινε την δυνατότητα το κάθισμα με την τράπεζα να μεταφέρονται το καλοκαίρι στο δροσερό αίθριο της οικίας, ώστε τα γεύματα να είναι πιο ευχάριστα (Akerstrom - Hougen 1974, 105-107, 116-117, Sodini 1984, 341-397).

2. Διέθεταν ιδιωτικό ιερό, αφιερωμένο σε θεότητες που λατρεύονταν από τους σοφιστές της εποχής, όπως η Ίσιδα και η Μητέρα των θεών-Κυβέλη. Η λατρεία της Μητρός των Θεών, η οποία προσέφερε ψυχική κάθαρση και ελπίδες περί σωτηρίας, ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στην Αττική μέχρι τις αρχές του 5ου αι. μ.Χ. μεταξύ των υψηλών αξιωματούχων και των διανοουμένων, όπως οι αναφερόμενοι στους ταυροβολι-

κούς βωμούς από το Χαλάνδρι (386-7 μ.Χ.) *λαμπρότατος* Μουσώνιος και μύστης Αρχέλεως (αρ. ευρ. ΕΑΜ 1746, 1747). Την εποχή αυτή η μητρική λατρεία δεν αφορούσε πλέον το πολιτικό σώμα και ασκείτο κυρίως σε ιδιωτικά ιερά με ιεροπραξίες, οι οποίες αναπτύσσονταν πολλές φορές σε βάρος των δημόσιων τελετών (Μπούγια, 2008, 207-229). Η λατρεία της αιγυπτιακής θεάς Ίσιδος, η οποία είχε εισαχθεί στην Αττική τον 4ο αι. π.Χ. από Αιγύπτιους εμπόρους που ήταν εγκατεστημένοι στον Πειραιά, στεγάστηκε στους ρωμαϊκούς

χρόνους σε δημόσιο ιερό στην Αθήνα. Η διάδοσή της αποδίδεται στον πνευματικό και παρηγορητικό της χαρακτήρα, στις υποσχέσεις για σωτηρία, μετά θάνατον ζωή και αθανασία, αλλά και στην ισότιμη συμμετοχή των γυναικών, ακόμη και των δούλων, στις ιεροτελεστίες (Πωλογιώργη 2008, 126-134). Έως και τον 4ο αιώνα η οικιακή λατρεία έπαιζε σημαντικό ρόλο για τον πληθυσμό, ώπου το 391 μ.Χ. με διάταγμα του αυτοκράτορα Θεοδοσίου θεωρείται ότι επιβλήθηκε η διάλυση των ιδιωτικών λατρευτικών χώρων, καθώς κρίθηκε ότι ευνοούσαν την ειδωλολατρία σε

βάρος της οριστικής επικράτησης του Χριστιανισμού. 3. Είχαν πλούσια εσωτερική διακόσμηση με ψηφιδωτά δάπεδα και τοιχογραφίες και διέθεταν σημαντική συλλογή γλυπτών, όπως αγάλματα θεών και πορτραίτα αυτοκρατόρων, φιλοσόφων, ποιητών και ιδιωτών. Η θεματολογία των γλυπτών τους ήταν εμπνευσμένη από τον εικονογραφικό κύκλο του θρησκευτικού συγκρητισμού της Νεοπλατωνικής φιλοσοφίας (Καρίνιεϊ 1994, 131-132). Τα γλυπτά αυτά διακοσμούσαν τις

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

αίθουσες ακροάσεων και τους χώρους υποδοχής των οικιών, όπως τα περιστύλια, τα τρικλίνια, τα γραφεία, τις βιβλιοθήκες και τους κήπους. Σε ιδιαίτερους χώρους έστηναν προτομές φιλοσόφων και ποιητών πάνω σε ερμαϊκές στήλες.

4. υπερειλάμβαναν αυτόνομο λουτρό ή βρίσκοταν κοντά σε λουτρικό συγκρότημα για την εξυπηρέτηση των πολυάριθμων επισκεπτών και φοιτητών τους, σύμφωνα με τις συνήθειες της ύστερης ρωμαϊκής εποχής.

Αθηναϊκές επαύλεις της ύστερης Αρχαιότητας

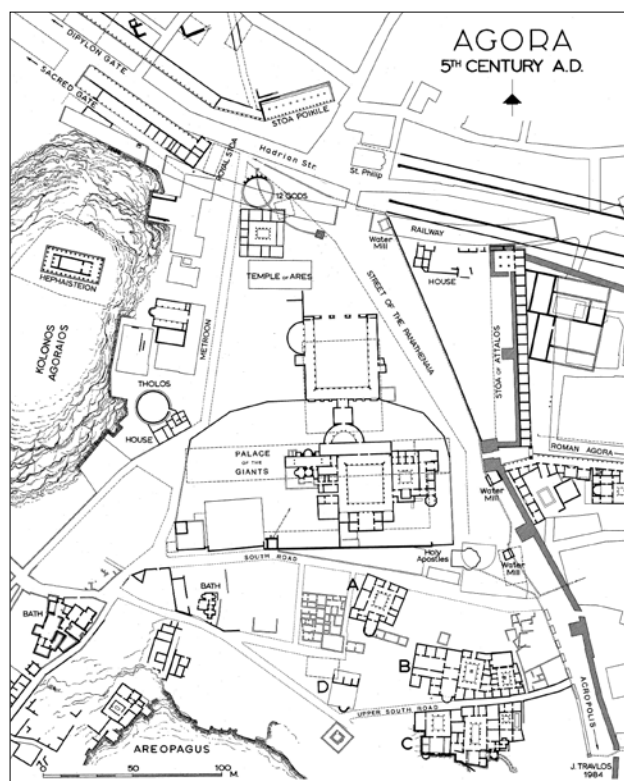
Ας δούμε μερικά παραδείγματα αθηναϊκών επαύλεων της εποχής αυτής.

1. Ορισμένα από προαναφερθέντα χαρακτηριστικά απαντώνται στην πολυτελή έπαυλη που ερευνήθηκε το 1982-3 στη γωνία των οδών Βασιλίσσης Σοφίας και Ηρώδου Αττικού (εικ. 1, αρ. 1) σε σωστική ανασκαφή της Γ' ΕΠΚΑ, της οποίας η συνέχεια και το δυτικό όριο αποκαλύφθηκαν το 1992 με την διάνοιξη του φρέατος του ΜΕΤΡΟ στις βορειανατολικές παρυφές του Εθνικού Κήπου, κοντά στην οδό Ηρώδου Αττικού (Σπαθάρη - Χατζιώτη 1983, 25. Ζαχαριάδου 1995, 32-35. Ζαχαριάδου 2000, 191-207). Στην αρχαιότητα η περιοχή αυτή βρισκόταν κοντά στην οδική αρτηρία προς τα Μεσόγεια και λίγους χρόνους πριν από την επιδρομή των Ερούλων (267 μ.Χ.) είχε περικλειστεί από το Βαλεριάνειο τείχος.

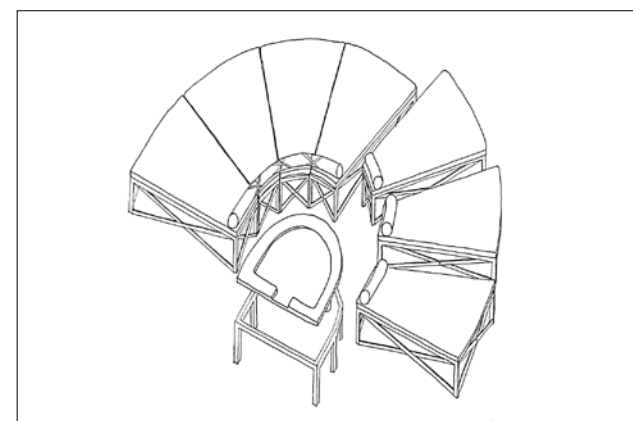
Η έπαυλη οικοδομήθηκε αρχικά τον 2ο αι. μ.Χ., στη

συνέχεια καταστράφηκε στα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. και ανοικοδομήθηκε εκ νέου στα τέλη 3ου/αρχές 4ου αι. μ.Χ. Περιελάμβανε (εικ. 5) τρεις αυλές με αψιδωτές δεξαμενές και φρέατα με μαρμάρινα προστομαία, γύρω από τις οποίες αναπτύσσονταν διάφορα δωμάτια: χώροι διημέρευσης, επίσημοι και βοηθητικοί. Οι σημαίνοντες χώροι της οικίας βρίσκονταν στη δυτική

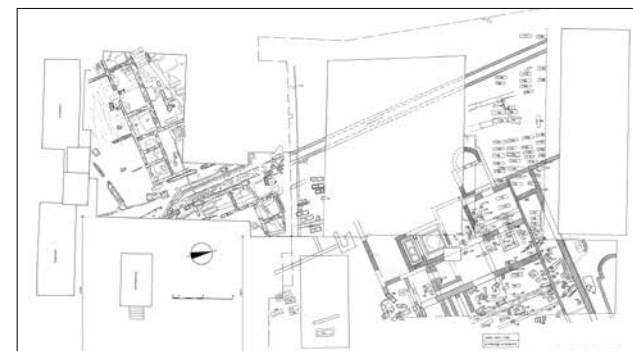
πλευρά και περιελάμβαναν μια αψιδωτή αίθουσα, η οποία διαχωριζόταν από το υπόλοιπο δωμάτιο με δύο ιωνικούς κίονες εδραζόμενους σε μαρμάρινο στυλοβάτη. Οι τοίχοι της είχαν επένδυση από πλακίδια και τα δάπεδα ήταν επιχρισμένα με κονίαμα. Στον τοίχο της αψίδας υπήρχαν τρεις κόγχες διακοσμημένες με μαρμάρινα αγάλματα, τα οποία βρέθηκαν πεσμένα επάνω στο δάπεδο: μια ένθρονη Δήμητρα που κρατούσε δέσμη σταχυών και μήκωνος (εικ. 6), δύο αγάλματα Κυβέλης (εικ. 7), ένας μικρός αναθηματικός ναϊσκος της Κυβέλης, ένα ανάγλυφο Ασκληπιού και μια μικρή γυναικεία προτομή. Ο χώρος αυτός ερμηνεύτηκε από τους ανασκαφείς ως οικιακό ιερό. Στην νοτιοδυτική γωνία του συγκροτήματος αναπτύσσονταν δύο αίθουσες με ψηφιδωτά δάπεδα υψηλής τέχνης, που έφεραν γεωμετρικά μοτίβα και προσωποποιήσεις εννοιών (τις τέσσερις εποχές). Το κτήριο της β' φάσης καταστράφηκε στα τέλη του 4ου αι. μ.Χ. ή στις αρχές του 5ου από πυρκαγιά. Η οικία ανοικοδομήθηκε για τελευταία φορά στις αρ-

Εικ. 3. Οι επαύλεις Α, Β, C, D νοτιώς της Αρχαίας Αγοράς («φιλοσοφικές σχολές»). Σχεδιαστικό Αρχείο ΑΣΚΣΑ

Εικ. 4. Φορητός εξοπλισμός τρικλινίων: ημικυκλικό κάθισμα και τράπεζα «σίγμα». Σχεδιαστική αναπαράσταση. (Akerstrom - Hougen 1974, The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos, Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, 40, XXIII, Stockholm, fig. 74)

Εικ. 5. Έπαυλη στην περιοχή της Προεδρικής Φρονιάς. Κάτοψη. Σχεδιαστικό Αρχείο ΕΦΑΠ Αθηνών

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

χές του 5ου αι. μ.Χ. και εξακολούθησε να χρησιμοποιείται συνεχώς έως την εγκατάλειψή της, στα μέσα του 6ου αι. μ.Χ. Οι περισσότεροι χώροι της προηγούμενης φάσης επαναχρησιμοποιήθηκαν, αφού επιδιορθώθηκαν οι ερειπωμένοι τοίχοι, ανυψώθηκαν τα δάπεδα και κατασκευάστηκαν νέοι τοίχοι, πολύ πλατύτεροι. Από τις φάσεις 4ου-6ου αι.μ.Χ. προέρχεται μεγάλος αριθμός λύχνων (περισσότεροι από 500) που βρέθηκαν στους χώρους και τις αυλές. Η οικία μπορεί να συσχετιστεί με το βαλαλείο του 4ου αιώνα που ερευνήθηκε το 1953 από τον Σπ. Ιακωβίδη στη διασταύρωση των οδών Μουρούζη και Ηρώδου Αττικού 7 (Travlos 1971, 180-1, εικ. 221).

II. Τμήμα μεγάλου οικοδομήματος που αποκαλύφθηκε το 1846 είναι ορατό στη βορειανατολική γωνία του Εθνικού Κήπου (εικ. 1, αρ. 2). Περιλαμβάνει πολυτελείς χώρους με ψηφιδωτά δάπεδα που αναπτύσσονται σε διάφορα επίπεδα (εικ. 8). Ένας τετράγωνος χώρος με δεξαμενή στο μέσον επικοινωνεί στα ανατολικά με αψιδωτή αίθουσα, στον τοίχο της οποίας υπάρχει ορθογώνια κόγχη (εικ. 9). Με βάση τη χρονολόγηση των ψηφιδωτών η κατασκευή του οικοδομήματος ανάγεται στο α' μισό του 5ου αι. μ.Χ. (Ασημακοπούλου - Ατζακά 1987, 129-133).

III. Στον χαμηλό λόφο του Ελληνικού Κοινοβουλίου, η κορυφή του οποίου ισοπεδώθηκε το 1836 κατά την οικοδόμηση των Οθωνικών ανακτόρων, αποκαλύφθη-

καν, το 1996-8, σε σωστική ανασκαφή της Γ' ΕΠΚΑ πολυτελή κτήρια της περιόδου 3ου-5ου αι. μ.Χ., τα οποία είχαν κοινό προσανατολισμό ο οποίος και υποδηλώνει ενιαίο πολεοδομικό σχέδιο. Στο δυτικό τμήμα του λόφου, επάνω από το μνημείο του Άγνωστου Στρατιώτη, ερευνήθηκαν κατάλοιπα μεγάλου οικοδομήματος (εικ. 1, αρ. 3) με δωμάτια που αναπτύσσονταν γύρω από μια τραπεζίσχημη δεξαμενή και ήταν διακοσμημένα με τοιχογραφίες (Ζαχαριάδου - Καββαδίας 1998, 57, πίν. 32, 33). Ανάμεσα σε αυτά αποκαλύφθηκε ένα επίμηκες αψιδωτό κτίσμα με μικρή ορθογώνια κατασκευή, από το οποίο προήλθε ένα σύνολο χάλκινων ειδωλίων και αντικειμένων, καθώς και ένα αγαλματιδίο Σατύρου με κέρας Αμαλθείας. Το κτήριο καταστράφηκε από πυρκαγιά στα μέσα του 4ου αι. μ.Χ. Σε ένα δεύτερο κτήριο του 3ου-5ου αιώνα νοτίως του πρώτου (εικ. 1, αρ. 4), βρέθηκαν εντοιχισμένες σε έναν επιμήκη τοίχο δύο ερμαϊκές στήλες, του κωμικού ποιητή Ευπόλιδος (2ος αι. μ.Χ.) και του Στωικού φιλοσόφου Χρυσίππου (1ος αι. μ.Χ.) (Ζαχαριάδου 2008, 161, εικ. 14, 15). Εντοπίστηκαν δύο ακόμη βάσεις που έφεραν στις άνω επιφάνειες χαραγμάτα με τα γράμματα Α και Ε, δηλωτικά της ύπαρξης τουλάχιστον τριών άλλων στηλών. Σε άμεση γειτνίαση με τα κτήρια βρίσκονται δύο τουλάχιστον λουτρικά συγκροτήματα.

IV. Στα νοτιοδυτικά της Πλατείας Συντάγματος, επί των οδών Νίκης και Απόλλωνος (εικ. 1, αρ. 5), ανα-

Εικ. 6. Έπαυλη στην περιοχή της Προεδρικής Φρουράς. Αγαλμάτιο Δήμητρας (2ος αι. μ.Χ.)
Φωτ. Αρχείο ΕΦΑΠ Αθηνών

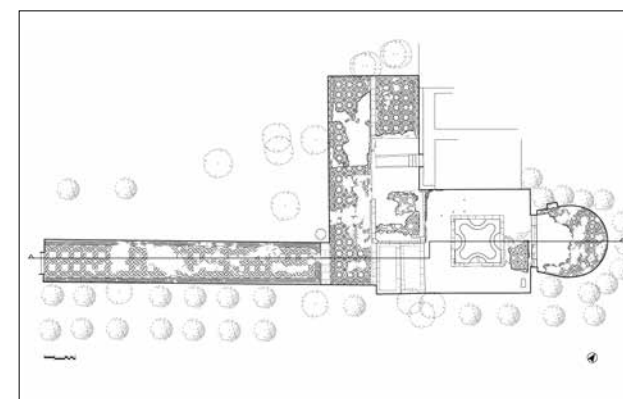

Εικ. 7. Έπαυλη στην περιοχή της Προεδρικής Φρουράς. Αγαλμάτιο Κυβέλης (4ος αι. μ.Χ.)
Φωτ. Αρχείο ΕΦΑΠ Αθηνών

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

σκάφηκε το 1952 από τον Ι. Θρεψιάδη τμήμα ορθογώνιας αίθουσας με ημικυκλικό νυμφαίο πολυτελούς επαύλεως, η οποία σύμφωνα με την εκτίμηση του ανασκαφέα θα εκτεινόταν μέχρι την οδό Μητροπόλεως (Θρεψιάδη 1952-3, 126-141, Travlos 1971, 180-1 (Balaneia), εικ. 221). Η αψίδα του νυμφαίου, διαμέτρου 6,35μ. και βάθους 3,47μ., είχε τρεις ημικυκλικές κόγχες και στο πλάι της καθεμιάς υπήρχε μια σπή απ' όπου διερχόταν αγωγός ύδατος. Το δάπεδο της αψίδας ήταν υπερυψωμένο και στρωμένο με μαρμάρινες πλάκες βαθέος ιώδους χρώματος, ενώ η υπόλοιπη αίθουσα έφερε ψηφιδωτό δάπεδο υψηλής τέχνης. Οι τοίχοι της αίθουσας ήταν επιχρισμένοι με ερυθρό κοκκίασμα. Το οικοδόμημα κατασκευάστηκε στους Αυτοκρατορικούς χρόνους και καταστράφηκε στα τέλη του 3ου αι. μ.Χ. Ανοικοδομήθηκε τον 4ο αιώνα και σε νέα επισκευή κατά το α' μισό του 5ου αιώνα φιλοτεχνήθηκε το ψηφιδωτό δάπεδο.

V. Τ ήμα πολυτελούς αστικής επαύλεως που ήρθε στο φως σε σωστική ανασκαφή της Γ' ΕΠΚΑ στην οδό Φαλήρου 7-9, στο νοτιανατολικό τμήμα της πόλης, εντός του Βαλεριάνειου τείχους, διέθετε ιδιωτικό ιερό της Μητρός θεών-Κυβέλης (Μπούγια 2008, 207-229). Η οικία καταστράφηκε το β' ήμισυ του 3ου αι. μ.Χ., πιθανότατα κατά την επιδρομή των Ερούλων και ανοικοδομήθηκε τον 4ο-5ο αι. μ.Χ. Το ιερό βρισκόταν νοτίως του τετράστυλου εσωτερικού αιθρίου της

Εικ. 8. Έπαυλη Εθνικού κήπου: αποτύπωση των ψηφιδωτών δαπέδων (Δρ Στ. Χλουβεράκη, Καθ. Εφαρμογών ΤΕΙ Αθήνας, Ελ. Αναματερού, Συντηρήτρια, Υπεύθυνη Εργαστηρίου Ψηφιδωτού ΔΣΑΝΜ)

οικίας, σε μια ενότητα τεσσάρων δωματίων, εκ των οποίων το δυτικό ήταν τοποθετημένο σε υψηλό πόδιο και διέθετε στα ανατολικά τετράβαθμη κλίμακα. Το αρχιτεκτονικό στοιχείο του ποδίου, που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των Μητρών, σε συνδυασμό με τα κινητά ευρήματα οδήγησαν στην ταύτιση του χώρου με ιδιωτικό ιερό, το οποίο θα λειτουργούσε ως είδος λατρευτικού θεάτρου με ολίγους παριστάμενους, λόγω στενότητας χώρου. Σύμφωνα με την υπόθεση αυτή, οι παριστάμενοι θα κάθονταν στις βαθμίδες του ποδίου και από εκεί θα παρακολουθούσαν τις τελετές που πραγματοποιούνταν στα ανατολικά (δραματοποίηση του πάθους των θεοτήτων, ιερογαμία, μύηση των πιστών), στον βωμό ή την τράπεζα προσφορών, ενώ στα δυτικά μέσα στον σηκό θα βρισκόταν το λατρευτικό άγαλμα.

VI. Από ένα αρχαίο φρέαρ που αποκαλύφθηκε κτην διάνοιξη υπόγειας σήραγγας του ΜΕΤΡΟ στο δυτικό πεζοδρόμιο της οδού Μακρυγιάννη, ανατολικά της ομώνυμης οικίας, περιουλλέχθηκε ο εξοπλισμός ιδιωτικής οικίας με διάρκεια ζωής από το τέλος του 2ου αι. έως τις αρχές του 5ου αι. μ.Χ. Εδώ βρέθηκε μία πλούσια σειρά μαρμάρινων και χάλκινων αγαλματιών Ασκληπιού, Αθηνάς, Αφροδίτης, Απόλλωνος και άλλων θεοτήτων, καθώς και εξαιρετικού ενδιαφέροντος ελεφάντινα ειδώλια που στην πλειονότητά τους απεικονίζουν Αιγύπτιους θεούς. Το σύνολο υποδεικνύει πολύ

Εικ. 9. Έπαυλη Εθνικού κήπου: άποψη του τετράγωνου χώρου με τη δεξαμενή. Στο βάθος η αψιδωτή αίθουσα. Από Δ.
Φωτ. Αρχείο ΕΦΑΠ Αθηνών

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΎΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

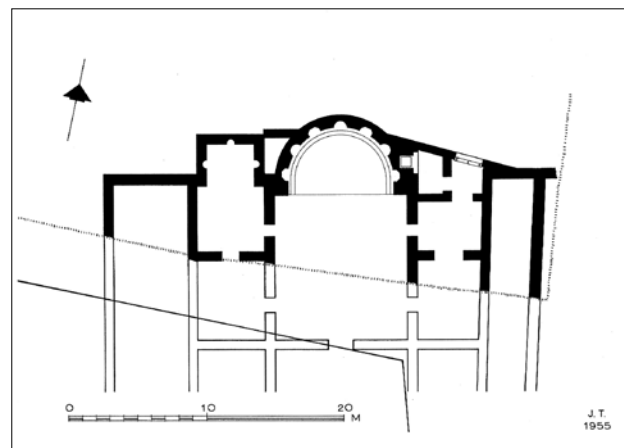

Εικ. 10. Η Οικία Πρόκλου το 1955. Άποψη από ΝΑ.
Αρχείο Μουσείου Ακρόπολης

περισσότερο οικιακή λατρεία –ένα είδος *lararium*– παρά συλλογή διαφόρων έργων τέχνης, ο δε ιδιοκτήτης της οικίας ενδεχομένως να ανήκε σε κάποιον ισακό θίασο (Πωλογιώρα 2008, 121-177). Στην περιοχή έχουν ερευνηθεί λουτρικές εγκαταστάσεις.

VII. Στην οδό Τριπόδων 7-9 της Πλάκας αποκαλύφθηκε πολυτελής έπαυλη του 4ου αι. μ.Χ., η οποία διέθετε κεντρική αυλή με διμερή δεξαμενή και φρέαρ, δωμάτια διημέρευσης και βοηθητικούς χώρους (εικ. 1, αρ. 7). Από την οικία προέρχεται αξιόλογη συλλογή γλυπτών: αγάλματα, επιτύμβια και αναθηματικά ανάγλυφα διαφόρων εποχών και πήλινα ειδώλια του 4ου αι. μ.Χ., τα οποία συνδέθηκαν με τον κύκλο των Νεοπλατωνικών (Αλεξανδρή 1969, 50-53, πίν. 45-48).

VIII. Στην οδό Μακρυγιάννη 19-27 ερευνήθηκε πολυτελής οικία του 4ου αι. μ.Χ., η οποία περιλάμβανε αυλή, ευμέγεθες τρικλίνιο με αψιδωτή πλευρά, δωμάτια διημέρευσης και βοηθητικούς χώρους (εικ. 2, αρ. 5). Η έπαυλη ταυτίστηκε από τον Ι. Τραυλό με φιλοσοφική σχολή (Travlos 1974, 506 (fig. 2), 509-511). Σημαντικά οικοδομήματα της περιόδου αυτής υπήρξαν η μεγάλη αστική έπαυλη (κτηρίο Z) που ερευνήθηκε στην ανασκαφή για την ανέγερση του Νέου Μουσείου Ακρόπολης (εικ. 2, αρ. 4), με συλλογή γλυπτών που υποδηλώνει τη σχέση του ιδιοκτήτη της με τον Νεοπλατωνισμό (Ελευθεράτου 2008, 196), καθώς και

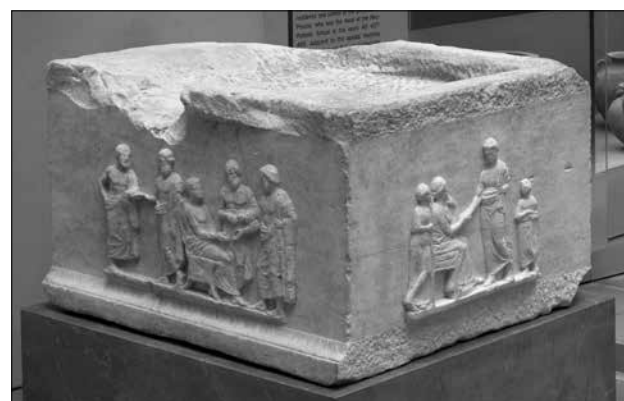

Εικ. 11. Οικία Πρόκλου. Κάτοψη.
Αρχείο ΑΣΚΣΑ

το μνημειώδες συγκρότημα βορείως του Ολυμπίου (εικ. 1, αρ. 6) με περίστυλη αυλή, ημικυκλική στοά και εξήντα δωμάτια, από το οποίο επίσης προέρχεται αξιόλογη συλλογή γλυπτών (Ζαχαριάδου 2008, 158). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα κατάλοιπα δύο αθηναϊκών επαύλεων, τα οποία η αρχαιολογική έρευνα έχει συσχετίσει με συγκεκριμένες φιλοσοφικές σχολές της Ύστερης Αρχαιότητας:

Η «Οικία Πρόκλου» (ή «οικία Πλουτάρχου»)

Το 1955 κατά τη διάνοιξη της νέας οδού Διονυσίου Αρεοπαγίτου αποκαλύφθηκε από τον Ι. Μηλιάδη στα ΝΔ του Διονυσιακού θεάτρου το βόρειο τμήμα του «κτηρίου X» (εικ. 2, αρ. 1, εικ. 10) (Μηλιάδη 1955, 46-

Εικ. 12. Οικία Πρόκλου.
Βάση επιτύμβιου μνημείου ή επιτύμβια τράπεζα.
Αρχείο Μουσείου Ακρόπολης (Φωτ. Σ. Μαυροματίης)

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΎΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΙΠΑ

50, Karivieri 1994, 115-139, Μπρούσκαρη 2002, 62-75, 117-148). Είχε πλάτος 32 μέτρα και περιελάμβανε μια ευρύχωρη ορθογώνια αίθουσα (εικ. 11), της οποίας η βόρεια στενή πλευρά απέληγε σε ημικυκλική αψίδα (χορδή αψίδας 6,60μ. και ακτίνα 4,40μ.). Το κατώτερο τμήμα της αψίδας έφερε ορθομαρμάρωση και επάνω από αυτήν υπήρχαν επτά κόγχες προοριζόμενες για διακοσμητικά γλυπτά ή πορτραίτα. Διάφραγμα με μαρμάρινους ορθοστάτες διαχώριζε το ψηφιδωτό δάπεδο του ημικυκλικού τμήματος από το υπόλοιπο δωμάτιο, που επίσης έφερε ψηφιδωτά. Το νότιο τμήμα της αίθουσας παρέμεινε ανεξερεύνητο κάτω από τα σύγχρονα κτήρια.

Ανατολικά της κεντρικής αίθουσας αποκαλύφθηκε ένα μικρό δωμάτιο, στη δυτική πλευρά του οποίου σε ορθογωνική κόγχη, ενσωματωμένη στο πάχος του τοίχου της μεγάλης αψίδας, βρέθηκαν εντοιχισμένα δύο ανάγλυφα: ένα ναϊσκόμορφο της Μητέρας των Θεών-Κυβέλης (αρ. ευρ. NAM 12, τέλη 4ου αι. π.Χ.) και ένα αναθηματικό (αρ. ευρ. NAM 11, τέλη 4ου ή αρχές 3ου αι. π.Χ.) με σκηνή προσφοράς σε χθόνια θεότητα που κρατά κέρας Αμαλθείας, η οποία ταυτίστηκε με τον Ασκληπιό, τον Δία Φίλιο ή Μειλίχιο ή τον Παγκράτη (Μπρούσκαρη 2002, 123-5). Στη βάση της κόγχης υπήρχε ένα μαρμάρινο βάθρο ή επιτύμβια τράπεζα (αρ. ευρ. NAM 90) προερχόμενο από επιτύμβιο μνημείο του 4ου π.Χ. (εικ. 12), το οποίο διακοσμήτο αρχικά με ανάγλυφα στις τρεις πλευρές του. Ήταν ορατή η αριστερή πλευρά της βάσης, στην οποία ο νεκρός παρουσιάζονταν στη μετά θάνατον ζωή, ανάμεσα σε γενειοφόρους άνδρες μεγαλύτερης ηλικίας, με τους οποίους συνδιαλεγόταν. Η κόγχη ερμηνεύτηκε από τον ανα-

σκαφέα ως ένα μικρό ιερό της Κυβέλης με τράπεζα προσφορών ή βωμό.

Στην δυτική πλευρά της κεντρικής αίθουσας βρέθηκαν δύο καλοδιατηρημένα δωμάτια, των οποίων οι τοίχοι διατηρούντο σε ύψος μέχρι 4 μέτρα. Το ένα εξ αυτών διέθετε ορθογώνια εξέδρα με τρεις ημικυκλικές κόγχες. Στο ακραίο δυτικό δωμάτιο του κτηρίου αποκαλύφθηκε το σημαντικότερο ίσως εύρημα της οικίας: τα κατάλοιπα ενός χοίρου, ο οποίος είχε ενταφιαστεί με ένα σιδερένιο εγχειρίδιο στο λαιμό (εικ. 13). Μαζί του τοποθετήθηκαν επτά δίωτα κυάθια, μια πρόχους και

Εικ. 13. Οικία Πρόκλου. Ταφή χοίρου.
Αρχείο Μουσείου Ακρόπολης

ένας λύχνος με παράσταση τρέχοντος πτερωτού Έρωτα. Η ταφή ερμηνεύτηκε ως θυσία ή μαγική πράξη.

Σύμφωνα με την αρχαιολόγο Karivieri, η θυσία του χοιριδίου θα πρέπει να είχε πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο συμποσίου που πραγματοποιήθηκε στο τρικλίνιο της οικίας ανάμεσα σε επτά συνδαιτημόνες, όσος και ο αριθμός των κυαθίων της ταφής (Karivieri 1994, 122-124). Οι επτά κόγχες της αψίδας της αθηναϊκής οικίας ερμηνεύτηκαν ως υπαινιγμός στις επτά κλίνες του ημικυκλικού καθίσματος που περιέκλειε ένα τραπέζι οίγμα. Η προσφορά ενός χοιριδίου παρου-

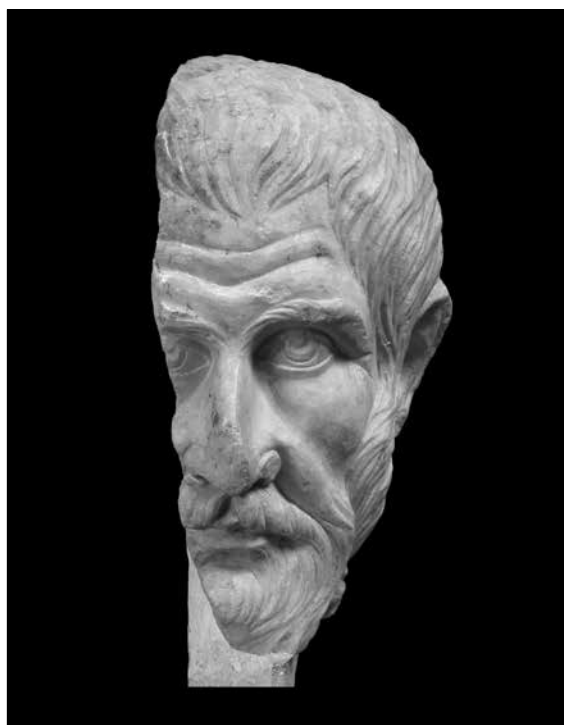
σιάζει ομοιότητες με τις προσφορές προς τη Δήμητρα και την Περσεφόνη. Ο Ιουλιανός θεωρούσε ότι ο χοίρος ήταν ένα ζώο κατάλληλο για θυσία στους θεούς του κάτω κόσμου.

Ανάμεσα στα ευρήματα του κτηρίου X συγκαταλέγονται ένα τμήμα ενεπίγραφης πλάκας με τις λέξεις *σοφίην* και *βίοντον*, που ερμηνεύτηκε από τον Μηλιάδη ως επίγραμμα με φιλοσοφικό περιεχόμενο, ένας ακέφαλος κορμός Ίσιδος υπερφυσικού μεγέθους από μελανό μάρμαρο (αρ. ευρ. NAM 40) και μια κεφαλή νεαρού

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΠΙΑ

άνδρος (NAM 22). Επίσης, μια εικονιστική κεφαλή νεαρού άνδρα στον τύπο του φιλοσόφου (αρ. ευρ. EAM 581) (εικ. 14), η οποία βρέθηκε εντοιχισμένη στο Ριζόκαστρο, στο τμήμα νοτίως του κτηρίου X. Το σύνολο των ευρημάτων είναι απόλυτα εναρμονισμένο με το πνεύμα του συγκρητισμού που χαρακτηρίζει τον ύστερο αθηναϊκό Νεοπλατωνισμό, όπως περιγράφεται στους Ύμνους του αυτοκράτορα Ιουλιανού προς τον Θεό Ήλιο και την Μητέρα των Θεών και στον Βίο του Πρόκλου από τον σχολάρχη Μαρίνο.

Λαμβάνοντας υπόψη τη χρονολόγηση, τις τοπογραφικές μαρτυρίες των πηγών και τα ανασκαφικά ευρήματα, ο ανασκαφέας Μηλιάδης αναγνώρισε στο κτήριο X την πατρογονική οικία του σπουδαιότερου εκπροσώπου της Νεοπλατωνικής σχολής Πρόκλου. Ο Πρόκλος έφθασε στην Αθήνα τη δεκαετία του 430 και το 437, σε ηλικία μόλις 25 ετών, διαδέχτηκε τον προκάτοχό του Συριανό στην κεφαλή της σχολής των Νεοπλατωνικών, θέση η οποία διατήρησε μέχρι το θάνατό του το 485. Ο φιλόσοφος Πρόκλος υπήρξε ισχυρή και σεβάσμια προσωπικότητα, όπως πληροφορούμαστε στη βιογραφία που συνέγραψε ο διάδοχός του

Εικ. 14. Κεφαλή φιλοσόφου από τη νότια κλιτύ Ακρόπολεως. Αρχείο Μουσείου Ακρόπολης (Φωτ. Σ. Μαυρογιάννης)

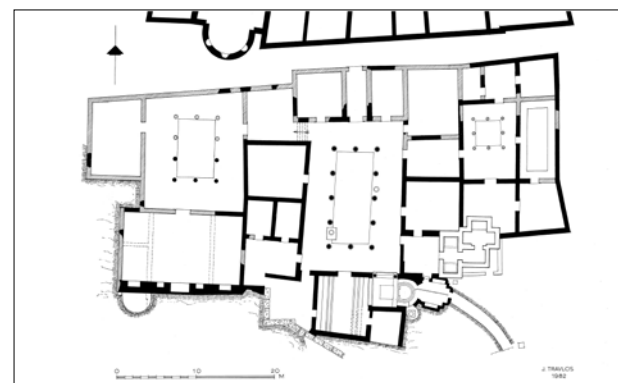
στη σχολή Μαρίνος. Ο Πρόκλος διέκρινε στην ανθρώπινη ψυχή, εκτός της λογικής και αλόγου δύναμης, μία θεία δύναμη μέσω της οποίας καθίσταται δυνατή η επικοινωνία με τους θεούς. Κατά την ανάβαση της ψυχής προς το θείον αυτή διέρχεται από τρία στάδια, εκείνα *του έρωτος, της αλήθειας και της πίστωσης*. Και εδώ επαναλαμβάνεται το σύνθημα νεοπλατωνικό τριαδικό σχήμα. Σύμφωνα πάντα με τον Μαρίνο, κύρια επιδίωξη του Πρόκλου ήταν ο εναρμονισμός των θεολογικών και μυθολογικών δοξασιών

των Ελλήνων και των ανατολικών λαών, διότι ήθελε να αμυνθεί κατά του χριστιανισμού. Ενίοτε, από άμιλλα προς το χριστιανισμό, ο Νεοπλατωνισμός του Πρόκλου τείνει να καταστεί θρησκεία.

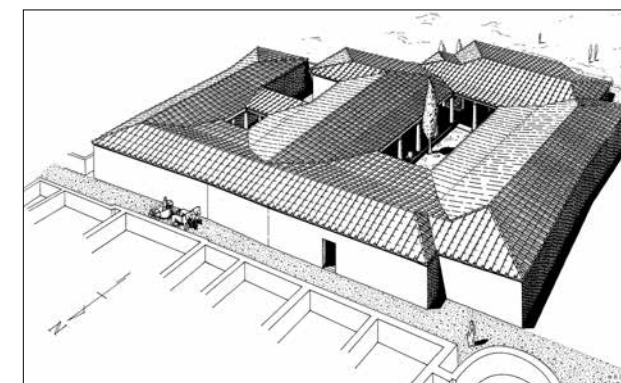
Με αφορμή ένα περιστατικό θεουργίας που πραγματοποίησε ο Πρόκλος, μαθαίνουμε ότι ο πρώτος σχολάρχης της αθηναϊκής Νεοπλατωνικής σχολής και ιερέας του Ασκληπιού Πλούταρχος (350-431/4) οικοδόμησε στη νότια κλιτύ της Ακρόπολης μια οικία, την οποία κληροδότησε στους διαδόχους του Συριανό και Πρόκλο. Η οικία αυτή βρισκόταν στην ίδια

γειτονιά με τους Ναούς του Ασκληπιού και του Διονύσου και ήταν «κατά κάποιον τρόπο» ορατή από την Ακρόπολη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περιγραφή της θεουργίας του Πρόκλου από τον Μαρίνο: η Ασκληπιγένεια, κόρη του Αρχιάδου και της Πλουτάρχης, μετέπειτα σύζυγος του μεγάλου ευεργέτη της πόλης Θεαγένης, υπέφερε από ανίατη ασθένεια και οι καλύτεροι γιατροί αδυνατούσαν να την βοηθήσουν. Ο απελπισμένος πατέρας απευθύνθηκε στον φιλόσοφο Πρόκλο, τον «σωτήρα αγαθόν», όπως τον αποκαλεί ο Μαρίνος, και αυτός θεράπευσε την κόρη μέσα στο ιερό του Ασκληπιού, με τη βοήθεια του θεού. Σύμφωνα με τον ανασκαφέα Γ. Μηλιάδη, το κτήριο X οικοδομήθηκε την περίοδο αμέσως μετά την επιδρομή των Βησιγόθων του Αλάρικου (396 μ.Χ.), στο α' τέταρτο του 5ου αιώνα και εγκαταλείφθηκε στις αρχές του 6ου αιώνα. Η Μαρία Μπρούσκαρη εκτιμά πως το μεγαλύτερο μέρος του κτηρίου X εκτείνεται προς Νότον, έως τουλάχιστον την οδό Καλλισπέρη. Μια μικρή τετράγωνη αιψιδωτή αίθουσα με προθάλαμο που αποκαλύφθηκε το 2010 στο οικοπέδο της οδού Καλλισπέρη 21

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΠΙΑ

Εικ. 15. Οικία Ω. Κάτοψη. Αρχείο ΑΣΚΣΑ

Εικ. 16. Οικία Ω. Σχεδιαστική αναπαράσταση της κεντρικής και ανατολικής πτέρυγας. Αρχείο ΑΣΚΣΑ

και η οποία ερμηνεύτηκε ως οικιακό ιερό, έχει αποδοθεί στο κτήριο X (Σακκά 2010, υπό έκδοση). Η έπαυλη συνδέεται με το μεγάλο λουτρικό συγκρότημα που ερευνήθηκε στο οικοπέδο Αγγελουπούλου επί των οδών Δ. Αρεοπαγίτου, Παρθενώνος και Καλλισπέρη.

Η Οικία Ω

Η αρχαιολογική σκαπάνη της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών έφερε στο φως νοτίως της Αρχαίας Αγοράς, στη βόρεια πλαγιά του Αρείου Πάγου τις οικίες Α, Β, C ή Ω και D (Franz 1988, 34-49 και 87-92, Camp 1986, 202-211) (εικ. 3). Διατεταγμένες στις δύο πλευρές της Ανώτερης Νότιας οδού, που διέσχισε τη βόρεια κλιτύ του Αρείου Πάγου συνδέοντας την Πειραιϊκή οδό με την Ακρόπολη, οι οικίες αυτές είχαν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά: α) ήταν κατασκευασμένες σχεδόν ταυτοχρόνως, στα τέλη του 4ου αι. μ.Χ. β) διέθεταν πολυτελείς εσωτερικούς χώρους, διακοσμημένους με ψηφιδωτά δάπεδα και γραπτά κοινά γ) είχαν κοινή αρχιτεκτονική διαμόρφωση με κεντρικό στοιχείο την περίστυλη αυλή, γύρω από την οποία διατάσσονταν τα δωμάτια και δ) σε όλες υπήρχε μια ευρύχωρη ορθογώνια αιψιδωτή αίθουσα με κόγχες στην αιψίδα, που ήταν προσιτή από την αυλή, μέσω προθαλάμου. Το βασικό σχέδιο μπορούσε να επαναλαμβάνεται δύο ή και τρεις φορές, αλλά η ευρύχωρη αίθουσα με την αιψίδα απαντάται μια μόνον φορά σε κάθε κτήριο. Οι οικίες Β και Ω βρίσκονταν αντικριστά στις δύο πλευρές της οδού, καταλαμβάνοντας έκταση περίπου 1800 μ² η καθεμιά.

Η οικία Ω (ή House C), η οποία έλκει την ονομασία της από τον ομώνυμο ανασκαφικό τομέα, ανασκάφηκε από την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών τμηματικά κατά τις περιόδους 1938-9 και 1969-1971. Βρίσκεται νοτίως της Ανωτέρας Νότιας οδού, επάνω σε τεχνητό κοίλωμα του βράχου διαμορφωμένο κατά την κλασική περίοδο, όταν στη θέση αυτή είχαν ανεγερθεί τρεις πολυτελείς οικίες. Οι τοίχοι των οικιών αυτών και μια προϋπάρχουσα κρήνη του 2ου-3ου αι. μ.Χ. ενσωματώθηκαν ευφυώς στο αρχιτεκτονικό σχέδιο της οικίας.

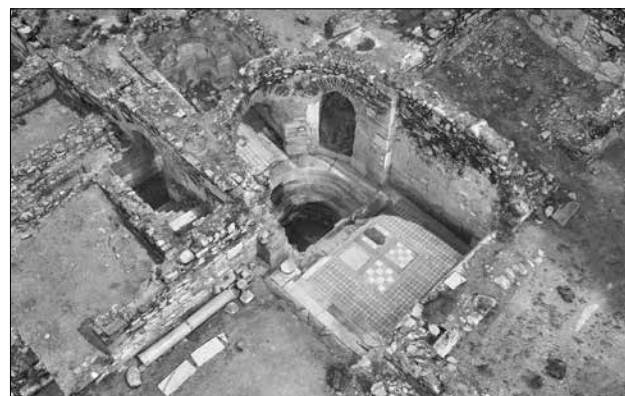
Η οικία Ω αναπτυσσόταν σε τρεις πτέρυγες, χωροθετημένες σε τρεις διαφορετικές στάθμες (εικ. 15, 16). Πυρήνας κάθε πτέρυγας ήταν η περίστυλη αυλή, γύρω από την οποία διατάσσονταν τα δωμάτια, στο σύνολό τους 30. Στους υπαίθριους και στεγασμένους χώρους της οικίας διεξάγονταν όλες οι δραστηριότητες του ιδιωτικού, επαγγελματικού και κοινωνικού βίου των ιδιοκτητών της.

Η κεντρική πτέρυγα (εικ. 17) διέθετε περίστυλη αυλή με μαρμάρινη ιωνική στοά από 12 αρράβδωτους κίονες. Βασικός εξοπλισμός της ήταν τα δύο πηγάδια, εκ των οποίων το νοτιοδυτικό είχε περίτεχνο μαρμάρινο προστομαίο. Από τη νότια πλευρά της αυλής ένα τετράβημο μαρμάρινο κλιμακοστάσιο, πλαισιωμένο από δύο μονολιθικούς ιωνικούς κίονες, οδηγούσε σε ένα διμερές τρικλίνιο-νυμφαίο (εικ. 18). Το πολυτελές αυτό δωμάτιο ήταν ορθογώνιο στα δυτικά και ημικυκλικό στ' ανατολικά. Στο δυτικό ορθογώνιο τμήμα διαμορφωνόταν το τρικλίνιο, ένας πολυτελής χώρος

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΠΙΑ

με ψηφιδωτό δάπεδο υψηλής τέχνης, στον οποίο ο ιδιοκτήτης θα παραχωρούσε επίσημα γεύματα. Στο ανατολικό αψιδωτό τμήμα υπήρχε μια μικρή ημικυκλική δεξαμενή, κατασκευασμένη από οπτοπλινθοδομή και επιχρισμένη με υδραυλικό ασβεστοκονίαμα, όπως αυτές που υπήρχαν συχνά, σε ποικιλία σχημάτων, στα δημόσια και ιδιωτικά ρωμαϊκά νυμφαία (Sodini 1984, 383-6).

Οι τοίχοι του νυμφαίου-τρικλινίου έφεραν μαρμαρίνη επένδυση από εννέα διαφορετικά είδη μαρμάρου. Ο δυτικός τοίχος ήταν εξαιρετικά χαμηλός, ύψους μόλις 1,30μ. και επιστεφόταν με μαρμαρίνο στηθαίο από σιληνόμορφους πεσσίσκους (αρ. ευρ. S 2363). Η διάταξη αυτή επέτρεπε οπτική επικοινωνία με το ευρύχωρο δωμάτιο στα δυτικά. Στα ανατολικά το νυμφαίο επικοινωνούσε με την προγενέστερη κρήνη του 2ου αι. μ.Χ., την οποία τροφοδοτούσε ένας πλινθόκτιστος ευρύχωρος αγωγός με θολωτή οροφή από το νερό μιας πηγής, που παλαιότερα είχε διαμορφωθεί σε πηγάδι. Η μικρότερη δυτική πτέρυγα περιελάμβανε, νοτίως της αυλής, μια ευρύχωρη ορθογώνια αίθουσα, στον νότιο ισχυρό τοίχο της οποίας υπήρχαν πέντε ορθογώνιες κόγχες για αγάλματα. Η θελκτική ερμηνεία του χώρου ως βιβλιοθήκη δεν φαίνεται να είναι πολύ πιθανή, καθώς η χρήση αυτή προϋπέθετε τη λήψη ειδικών κατασκευαστικών μέτρων για την αντιμετώπιση της υγρασίας. Στο ευρύχωρο αυτό δωμάτιο θα μπορούσαν να πραγματοποιούνται φιλοσοφικά μαθήματα και συζητήσεις.

Εικ. 18. Άποψη του νυμφαίου-τρικλινίου της Οικίας Ω. Ιούνιος 2017. Συνεργασία ΕΦΑΠ Αθηνών με επιστημονική ομάδα Colin Wallace

Εικ. 17. Οικία Ω. Η κεντρική και ανατολική πτέρυγα. Αρχείο ΕΦΑΠ Αθηνών 2017

Η ανατολική πτέρυγα αποτελείται από στενότερα δωμάτια διατεταγμένα γύρω από μια μικρή περίστυλη αυλή, εκ των οποίων ορισμένα είχαν επιμελημένα ψηφιδωτά δάπεδα και θρανίο. Στο τμήμα αυτό αναγνωρίστηκαν τα διαμερίσματα διήμερουσης των ιδιοκτητών της οικίας.

Ο ιδιοκτήτης της οικίας Ω κατείχε πλούσια συλλογή γλυπτών, διαφόρων χρονολογιών και τεχνοτροπιών (Gawlinski 2014, 43, 92-100). Τα πιο χαρακτηριστικά ευρήματα αποτελούν ένα αναθηματικό ανάγλυφο του 4ου αι.π.Χ. με παράσταση σπηλαίου Πανός (I 7154) (εικ. 20), το αρχαιότερο έργο της συλλογής, ένα ακέφαλο άγαλμα Αθηνάς (αρ. ευρ. S 2337), μια προτομή Νίκης (αρ. ευρ. S 2354), μια κεφαλή Ήλιου (αρ. ευρ. S 2356), πορτραίτα ανδρών και γυναικών (αρ. ευρ. S 2355, S 2435, S 2437), ένα αγαλμάτιο Ηρακλέους (αρ. ευρ. S 2438), θεού προστάτη των αθλητών που

Εικ. 19. Οικία Ω. Άποψη της μικρής λουτρικής εγκατάστασης. Αρχείο ΕΦΑΠ Αθηνών 2017

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΠΙΑ

λατρευόταν στα Γυμνάσια, και μια προτομή (αρ. ευρ. S 2436) του αυτοκράτορα Αντωνίνου του Ευσεβούς (138-161 μ.Χ.), διαδόχου του Αδριανού, ο οποίος επέδειξε ιδιαίτερη φροντίδα για την εκπαίδευση των άπορων νέων και έδωσε σε διδασκάλους και φιλοσόφους προνόμια συγκλητικών.

Η οικία Ω κατασκευάστηκε κατά το β' μισό του 4ου αι. μ.Χ. και κατοικήθηκε για περισσότερο από έναν αιώνα, μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 6ου, όταν οι ιδιοκτήτες της φαίνεται ότι αναγκάστηκαν να την εγκαταλείψουν. Πριν αποχωρήσουν τοποθέτησαν επιμελώς στους πυθμένους δύο πηγαδιών τα γλυπτά της οικίας. Οι κρυφές ελπίδες μιας μελλοντικής επιστροφής αλλά και η επίγνωση του ιδεολογικού χάσματος που τους χώριζε από τους διώκτες τους, εκπροσώπους της νέας εποχής, τους οδήγησε στην απόκρυψη των πιο πολύτιμων συμβόλων της κοσμοθεωρίας τους. Στις πρώτες δεκαετίες του 6ου αι. μ.Χ. πραγματοποιήθηκε ριζική ανακαίνιση της οικίας, η οποία συνδέθηκε με την εγκατάσταση νέων ιδιοκτητών. Η σημαντικότερη επέμβαση υπήρξε η ένταξη ενός μικρού αλλά πλήρους λουτρικού συγκροτήματος στα νοτιοανατολικά (εικ. 19). Στο τρικλίνιο της α' φάσης της

οικίας η κεντρική παράσταση του πολυτελούς ψηφιδωτού δαπέδου, η οποία θα ήταν εμπνευσμένη από τον ειδωλολατρικό κόσμο της κλασικής αρχαιότητας, αντι-

καταστάθηκε με έναν σταυρό και το μικρό άγαλμα της θεάς Αθηνάς, προστάτιδας της Νεοπλατωνικής σχολής, χρησιμοποιήθηκε ως κατώφλι. Η οικία Ω καταστράφηκε βίαια στα τέλη του 6ου αι., πιθανώς κατά την επιδρομή Σλάβων και Αβάρων (582 μ.Χ.).

Η σημαίνουσα θέση της οικίας Ω στις υπώρειες του λόφου του Αρείου Πάγου, η πολυτέλεια και ο ιδιαίτερος χαρακτήρας των χώρων της με το νυμφαίο-τρικλίνιο και την κατάλληλη για διαλέξεις αίθουσα των κογχών, η ιδιαίτερη θεματολογία των γλυπτών που τη διακοσμούσαν, η οποία ταιριάζει απόλυτα με την ηλιακή και διονυσιακή θεματολογία του συγκρητισμού των Νεοπλατωνικών, όπως και η χρονική περίοδος της ακμής και οι ιδιαίτερες συνθήκες της πρώτης εγκατάλειψής της, οδήγησαν στον συσχετισμό της με την οικία-ιδιωτικό εκπαιδευτήριο ενός ευκατάστατου δασκάλου της φιλοσοφίας. Έχει εκφραστεί η άποψη ότι θα μπορούσε να ήταν η έδρα του τελευταίου διαδόχου

της Ακαδημίας Δαμάσκου, πριν αυτοεξοριστεί στην Περσία. Την οικία δώρισαν στην σχολή οι εραστές

Εικ. 20. Ανάγλυφο με παράσταση σπηλαίου Πανός. 330 π.Χ. Μουσείο Αρχαίας Αγοράς. Φωτ. Αρχείο ΑΣΚΣΑ

Εικ. 21. Οικία Ω. Τράπεζα «σῆμα». 6ος αι.μ.Χ. Μουσείο Αρχαίας Αγοράς. Φωτ. Αρχείο ΑΣΚΣΑ

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΠΙΑ

της φιλοσοφίας Θεαγένης και Ηγίας και ο' αυτήν είχε μετακομίσει ο Δαμάσκιος, εγκαταλείποντας την πατρογονική εστία των Νεοπλατωνικών, την οικία Πρόκλου (Athanassiadi 1999, 343-7).

Στο προπύργιο αυτό της παλαιάς θρησκείας φαίνεται πως εγκαταστάθηκε, αμέσως μετά την εκδίωξη των ιδιοκτητών, ένα σημαντικό μέλος της χριστιανικής κοινότητας της Αθήνας. Σύμφωνα με την ερμηνεία της Alison Franz, το τρικλίνιο μετατράπηκε σε βαπτιστήριο, στο διπλανό δυτικό δωμάτιο χτίστηκαν δύο καθιστικά (θρανία) και θα πρέπει να λειτούργησε ως Κατηχουμενείο, το μικρό λουτρό θα εξυπηρέτησε τις ανάγκες των βαπτιζομένων και η τράπεζα «σίγμα» της φάσης αυτής (εικ. 21) θα προοριζόταν για τα τελετουργικά γεύματα των νέων ιδιοκτητών (Franz 1988, 89). Στο ιδιωτικό αυτό οικοδόμημα αποτυπώνεται με χαρακτηριστικό τρόπο η μετάβαση από τον κόσμο των ειδώλων στην νέα εποχή του Χριστιανισμού.

Επίλογος

Για την τύχη των επτά επιφανών φιλοσόφων της εποχής μας πληροφορεί ο ιστορικός Αγαθίας από τη Μύρινα (530-580). Οι επτά φιλόσοφοι, ο Σύρος Δαμάσκιος, ο τελευταίος σχολάρχης της Ακαδημίας Αθηνών, ο Σιμπλικίος ο Κίλικας, ο Ευλάμιος ο Φρύγας, ο Πρισκιανός ο Λυδός, ο Ερμείας, ο Διογένης από τη Φοινίκη και ο Ισίδωρος ο Γαζαίος, μη μπορώντας να ασκήσουν τη φιλοσοφική τους θεώρηση μέσα στα όρια της αυτοκρατορίας αναγκάστηκαν να εκπατριστούν. Βρήκαν καταφύγιο στην Περσία, στην αυλή του βασιλιά Χοσρόη Α' (531-579), όπου πίστευαν ότι κυριαρχούσε η δικαιοσύνη και το πλατωνικό ιδεώδες του φιλοσόφου-βασιλέως. Οι προσδοκίες όμως αποδείχτηκαν απατηλές. Με την συνθήκη ειρήνης που υπεγράφη το 532 ανάμεσα στον Χοσρόη της Περσίας και τον Ιουστινιανό, οι φιλόσοφοι φαίνεται ότι επέστρεψαν στις πατρίδες τους, όπου μπορούσαν να ασκούν τις φιλοσοφικές και θρησκευτικές τους δοξασίες («την πατρώαν δόξαν») για την υπόλοιπη ζωή τους (Hällström 1994, 147-151).

Με τον νόμο του Ιουστινιανού έπεσε πραγματικά η αυλαία της Κλασικής Αθήνας, η οποία στο εξής «απο-

κτά την όψη βυζαντινού άστεως». *Ο Φοίβος δεν έχει πλέον καλύβην* και η Αθηνά Πρόμαχος δεν προστατεύει την πόλη της, αφού μετακινήθηκε στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς την θέλησή της. Η προϊούσα οικονομική παρακμή και οι επιδρομές των Σλάβων στο τέλος του βου αιώνα έδωσαν το τελειωτικό χτύπημα στην πόλη, η οποία έκτοτε υποβιβάστηκε σε μικρό κέντρο του Βυζαντινού κράτους.

Παρά την ακραία στάση ορισμένων που αρνήθηκαν τη μελέτη της εθνικής φιλοσοφίας [οι «Αποστολικές Διαταγές» (1,6), που είχαν γραφεί περί το 380 στην Κωνσταντινούπολη, προέτρεπαν τους Χριστιανούς να μη διαβάζουν κανένα «εθνικό» βιβλίο: «τῶν ἐθνικῶν βιβλίων πάντων ἀπέχου»], στον λόγο του Μεγάλου Βασιλείου «Πρός τούς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων» υποστηρίζεται η άποψη ότι «η αρχαία ποίηση, η ιστορία, η ρητορική και η φιλοσοφία μπορούν να είναι χρήσιμες, γιατί ασκούν το πνεύμα των μαθητών στην πειθαρχία και βοηθούν στην εμπέδωση των χριστιανικών αρχών, αρκεί να γίνεται προσεκτική επιλογή των συγγραφέων και των κειμένων που είναι άξια μελέτης και μιμήσεως» (Μίλτων 1978, 329). Οι Πατέρες της Εκκλησίας αξιοποίησαν την αρχαία ελληνική φιλοσοφία για τη διαμόρφωση του δόγματος της Τριαδικής θεότητας και την αντιμετώπιση των αιρέσεων και πρότειναν την επιλεκτική αξιοποίηση των κλασικών κειμένων, με τον τρόπο της μέλισσας που παίρνει από τα άνθη μόνον ό,τι χρειάζεται. Βέβαιο είναι ότι το αρχαίο πνεύμα δεν χάθηκε με το τέλος της αρχαιότητας, αλλά μέσω των Μεγάλων Πατέρων και θεολόγων της Εκκλησίας μεταλαμπαδεύτηκε στο νέο κόσμο που ξεπρόβαλε από τα ερείπια του παλαιού.

Βιβλιογραφία

Akerstrom - Hougen 1974, «The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos», *Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae*, 40, XXIII, Stockholm, 105-107, 116-117.
Αλεξανδρή Ο. 1969, *ΑΔ* 24, 50-53, πίν. 45-48.
Ασημακοπούλου-Ατζακά Π. 1987, *Σύνταγμα των Παλαιο-*

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ: ΤΑ ΥΛΙΚΑ ΚΑΤΑΛΟΠΙΑ

χριστιανικών Ψηφιδωτών της Ελλάδος, τόμ. ΙΙ, *Πελοπόννησος - Στερεά Ελλάδα, Βυζαντινά Μνημεία 1*, Θεσ/κη.

Athanassiadi P. 1999, *Damascius. The Philosophical History*, Athens.

Βεν Π. 2012, *Όταν ο κόσμος μας έγινε Χριστιανικός (312-394 μ.Χ.)*, Αθήνα.

Branco Di M. 2017, *Η πόλη των φιλοσόφων. Ιστορία της Αθήνας από τον Μάρκο Αυρήλιο στον Ιουστινιανό* (μετ. Ν. Παπανδρέου), Θεσσαλονίκη.

Brown P. 1998, *Ο κόσμος της Ύστερης Αρχαιότητας 150-750 μ.Χ.*, (μετ. Ε. Στάμπογλη), Αθήνα.

Camp J. 1986, *The Athenian Agora. Excavations in the heart of Classical Athens*, London.

Carstén P. 1994, «General Aspects of Life in Post-Herulian Athens», στο: Carstén P. (edit.), *Post-Herulian Athens*, (Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens, I), Helsinki, 1-14.

Caruso A. 2013, *Akademia. Archeologia di una scuola filosofica ad Atene da Platone a Proclo (387 a.C.-485 p.C.)*, SAIA 6, Atene - Paestum.

Ελευθεράτου Σ. 2008, «Στοιχεία πολεοδομικής και οικιστικής οργάνωσης από το νότιο τμήμα της αρχαίας Αθήνας» στο: Στ. Βλίζος (επιμ.), *Η Αθήνα κατά τη Ρωμαϊκή εποχή: πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες*, Μουσείο Μπενάκη, 4ο παράρτημα, Αθήνα, 185-205.

Ζαχαριάδου Ο. 2008, «Η ανατολική περιοχή της Αθήνας κατά τη ρωμαϊκή περίοδο» στο: Στ. Βλίζος (επιμ.), *Η Αθήνα κατά τη Ρωμαϊκή εποχή: πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες*, Μουσείο Μπενάκη, 4ο παράρτημα, Αθήνα, 153-166.

Ζαχαριάδου Ο. 1995, «Φρέαρ Εθνικού Κήπου (οδός Ηρώδου Αττικού)», *ΑΔ* 50, 32-35, πίν. 16,17.

Ζαχαριάδου Ο., Καββαδίας Γ. 1998, «Βουλή των Ελλήνων», *ΑΔ* 53, Χρονικά Β1, 54-58, πίν. 32, 33.

Ζαχαριάδου Ο. 2000, «Φρέαρ Ηρώδου Αττικού», στο: Παρλαμά Λ., Σταμπολίδης Ν., *Η Πόλη Κάτω από την Πόλη*, Αθήνα, 191-207.

Hällström G. 1994, «The Closing of the Neoplatonic School in A.D. 529», στο: Carstén P. (edit.), *Post-Herulian Athens*, Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens, I, Helsinki, 142-160

Θρεψιάδη Ι.Χ. 1952-3, «Ρωμαϊκή έπαυλις εν Αθήναις», *Πολέμων* Ε', 126-141.

Franz A. 1988, *Late Antiquity: A.D. 276-700*, The Athenian Agora XXIV, New Jersey.

Gawlinski L. 2014, *Η Αρχαία Αγορά της Αθήνας. Οδηγός του Μουσείου*, Princeton-New Jersey.

Karivieri A. 1994, «The 'House of Proclus' on the Southern Slope of the Acropolis: A Contribution», στο: Carstén P. (edit.), *Post-Herulian Athens* (Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens, I), Helsinki, 115-139.

Μηλιάδη Ι. 1955, «Ανασκαφαί νοτίως της Ακροπόλεως», *ΠΑΕ*, 46-50.

Μίλτων Α. 1978, «Πνευματικός βίος και πολιτισμός. Φιλοσοφία», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός ελληνισμός. Πρωτοβυζαντινοί χρόνοι*, τομ. Ζ', Αθήνα, 324-642.

Μπούγια Π. 2008, «Ρωμαϊκά τερά της Μητρος των θεών-Κυβέλης σε αθηναϊκές αστικές επαύλεις», στο: Στ. Βλίζος (επιμ.), *Η Αθήνα κατά τη Ρωμαϊκή εποχή: πρόσφατες ανακαλύψεις, νέες έρευνες*, Μουσείο Μπενάκη, 4ο παράρτημα, Αθήνα, 207-229.

Μπρούσκαρη Μ. 2002, «Οι ανασκαφές νοτίως της Ακροπόλεως - Τα γλυπτά», *ΑΕ* 141, 1-204.

Πωλογιώργη Μ. 2008, «Ελεφάντινες απεικονίσεις Αιγυπτίων θεών στην Αθήνα κατά την Ύστερη Αρχαιότητα», *ΑΕ* 147, 122-177.

Σακκά Ν. 2010, «Οδός Καλλιπερή 21», *ΑΔ*.(υπό έκδοση).
Sodini J.-P. 1984, «L' habitat urbain en Grèce à la veille des invasions», στο: *Villes et peuplement dans l' Illyricum Protobyzantin, Actes du colloque organize par l' Ecole francaise de Rome, (Rome 12-14 mai 1982)*, Collection de l' Ecole francaise de Rome 77, Rome, 341-397.

Σπαθάρη Ε., Χατζιώτη Μ. 1983, «Λεωφόρος Βασ. Σοφίας και Ηρώδου Αττικού 2», *ΑΔ* 38, τόμ. Β1, σ. 25-25.

Στεφανίδη Β. 1959, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Αθήναι.

Travlos J. 1971, *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*, London.

Travlos J. 1974, «The Lawcourt ΕΠΙ ΠΑΛΛΑΔΙΩΙ», *Hesperia* 43, 500-511.

Watts E. 2006, *City and School in Late Antique Athens and Alexandria*, Berkley, University of California Press.

Χαραμή Χ. 2013, «Ένα λουτρό της ύστερης αρχαιότητας στα ΝΑ του βράχου της Ακροπόλεως», στο: Οικονόμου Σ., *Αρχαιολογικές Συμβολές Β: Αττική*, Αθήνα, 323-340.

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ

- η θέση του προηγούμενου άξονα στον χώρο θεωρείται δεδομένη, επομένως δεδομένος (;) θεωρείται και ο συνολικός προσανατολισμός της σύνθεσης – με άλλα λόγια, δεν διερευνάται η θέση που παίρνει το νέο σχέδιο της Αθήνας ως προς τον βράχο της Ακρόπολης (απόκλιση από τον άξονα βορρά-νότου)

- η θέση της βασιλικής καθεδρας απέναντι από την Ακρόπολη θεωρείται επίσης δεδομένη (;). Ωστόσο, η θέση των Ανακτόρων θα μπορούσε να βρίσκεται λίγο πλησιέστερα ή λίγο μακρύτερα του λόφου της Ακρόπολης. Μια οποιαδήποτε νέα τριγωνική σύνθεση θα ήταν δυνατή: «σταθερό στοιχείο» στη νέα διάταξη θα ήταν η θέση του ανατολικού πλευρικού άξονα (άξονας Παναθηναϊκού Σταδίου) και η κατεύθυνση του δυτικού άξονα, ενώ «μεταβλητό στοιχείο» στη νέα διάταξη θα ήταν ο από βορρά προς νότον άξονας ως προς την στόχευση του λόφου της Ακρόπολης και την απόκλιση από τον βορρά.

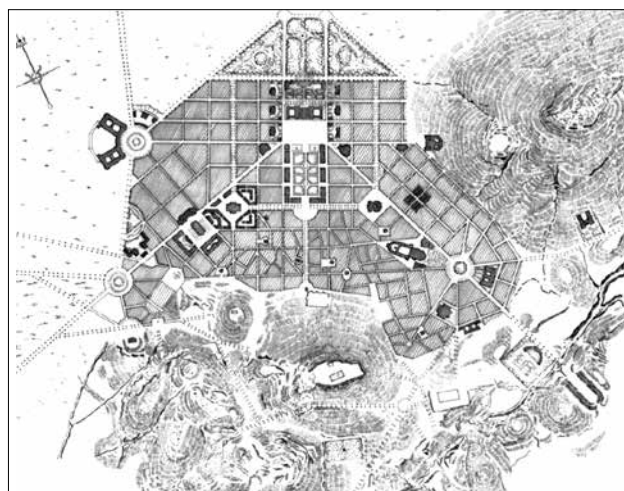
- η μικρή απόκλιση από την ορθή γωνία της τομής της βάσης του τριγώνου (οδός Ερμού) με την διχοτόμο της γωνίας της κορυφής (οδός Αθηνάς) παραβλέπεται ή αποσιωπάται. Το ενδιαφέρον ίσως είναι ότι η «Περιγραφή του σχε-

δίου της νέας Αθήνας» (Erläuterung des Planes der Stadt Neu-Athen) από τους συντάκτες του σχεδίου αφήνει ερωτήματα όπως τα προηγούμενα αναπάντητα, περιορίζοντας τις αναφορές τους σε γενικόλογες διατυπώσεις. Για παράδειγμα, (από μετάφραση του ίδιου κειμένου από τον Αλ. Παπαγεωργίου-Βενετά), η νέα πόλη «απλώνεται περί την παλαιάν ως ημισέληνος από ανατολών προς δυσμάς», τα ανάκτορα τοποθετούνται «βορείως της Ακρόπολεως επί ενός υψηλού σημείου της περιοχής». Ίσως γι' αυτό, οι ως τώρα «ερμηνείες» της σύνθεσης από τρίτους «εμβαθύνουν» αδόκιμα σε απλές περιγραφές.

Από την περίοδο μαθητείας των αρχιτεκτόνων του πρώτου σχεδίου της Αθήνας στην Baukademie του Βερολίνου μέχρι τη σύνταξη του σχεδίου αυτού μεσολαβεί ένα μικρό σχετικά διάστημα, στο οποίο συμπεριλαμβάνεται μια επίσκεψη στη Ρώμη. Είναι εύλογο να πρέπει να εστιάσει ο ερευνητής την προσοχή του σε εκείνα τα χρόνια σπουδής της αρχιτεκτονικής, τόσο από την άποψη της διδασκαλίας όσο και από την άποψη των διαθέσιμων έντυπων πηγών προσέγγισης του αρχιτεκτονικού λόγου.

Εικ. 2. Modern Athenians (σύγχρονοι Αθηναίοι), λιθογραφία 18x9,5 εκ., c. 1830, ιδιωτική συλλογή

Εικ. 3. Το σχέδιο των Κλεάνθη και Schaubert για την Αθήνα (1833) (ανασχεδίαση Δ.Ν.Κ.)

ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ

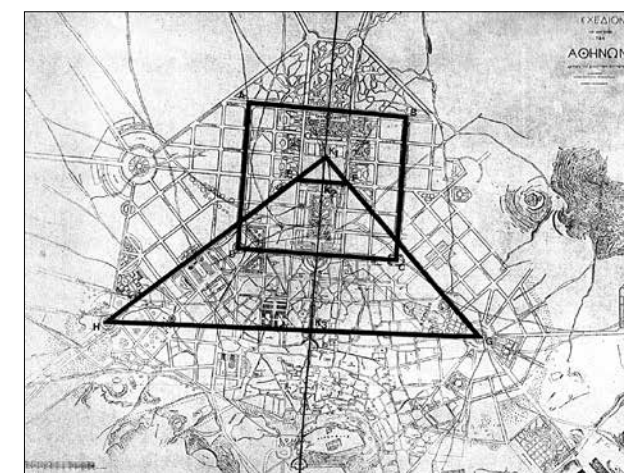
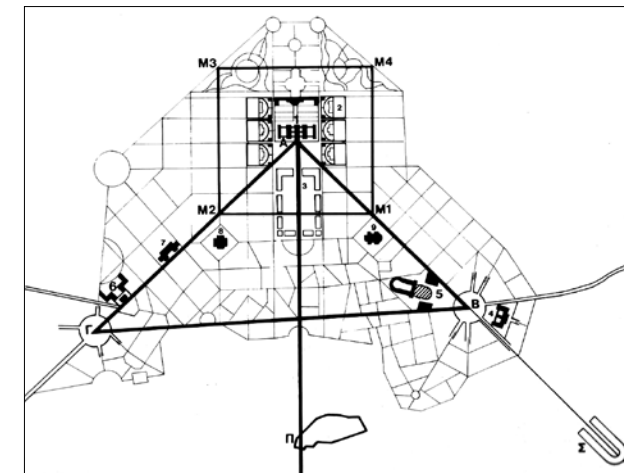
Ως προς την διδασκαλία, το βάρος πέφτει αναμφίβολα στην παρουσία του Κ.Φρ. Schinkel στο εκπαιδευτικό γίγνεσθαι της μεγάλης αυτής Σχολής του Βερολίνου. Οι μεγάλες αρχιτεκτονικές συνθέσεις αυτού του υποστηρικτή μιας ρομαντικής, κλασικής προσέγγισης γίνονται μετά το 1816 και είναι αυτονόητο ότι ορισμένες από αυτές πρέπει να είχαν βαρύνουσα σημασία στην ίδια τη διδασκαλία. Σε αυτήν την κατηγορία εντάσσεται το κτίριο Schloss Tegel (1820-1824), κατοικία του ισχυρού πολιτικού παράγοντα της Πρωσικής Αυλής Wilhelm von Humboldt (Bergdoll, 64). Εκτός από την ενσωμάτωση σε αυτό το κτίριο στοιχείων από την αρχιτεκτονική του Schauspielhaus, που μόλις είχε ολοκληρωθεί, στοιχείων από την Παλλαδιανή Αγγλική αρχιτεκτονική και θεμάτων από τη Villa Trissino στη Vicenza, εξέχουσα θέση στη σύνθεση έχουν οι οκτώ απεικονίσεις των «Αέρηδων», από το Ωρολόγιο του Κυρρήστου της Αθήνας, οι οποίες ενσωματώνονται ευρηματικά, ανά δύο, στις τέσσερις κυβόσχημες απολήξεις του δευτέρου ορόφου. Το στοιχείο αυτό φαίνεται να μην έχει τύχει της κατάλληλης προσοχής όσον αφορά τις γενικότερες επιρροές που ασκήθηκαν στους Κλεάνθη και Schaubert, από τα σπουδαστικά τους χρόνια, στην Ακαδημία Αρχιτεκτονικής του Βερολίνου.

Στα πλαίσια της σπουδής στο Βερολίνο πρέπει, ανα-

ντίρρητα, να συμπεριληφθεί η επαφή των μελλοντικών συντακτών του πρώτου σχεδίου με τις έντυπες πηγές που ήταν διαθέσιμες εκείνη την εποχή. Σε αυτές περιλαμβάνονται τόσο εκδόσεις, όπως τα σχέδια και οι αποτυπώσεις μνημείων της Ελληνικής αρχαιότητας από τους J. Stuart και N. Revett (*The Antiquities of Athens*, London, πρώτος τόμος 1762), όσο

και εκδόσεις με ευθύ προσανατολισμό στην κωδικοποίηση της διδασκαλίας της αρχιτεκτονικής, όπως το εγχειρίδιο του Fr. Weinbrenner (*Architektonisches Lehrbuch*, Tübingen, 1810-1819). Και εάν το λεύκωμα των Stuart και Revett είναι, αυτονόητα, ο κύριος δίαυλος (αποτελεσματικής) γνωριμίας των σπουδαστών της Baukademie με την Ελληνική αρχιτεκτονική που είναι στο επίκεντρο των θεωρητικών αναζητήσεων εκείνης της εποχής, το εγχειρίδιο του Weinbrenner εξοικειώνει τους ίδιους σπουδαστές με το συντακτικό του χώρου και τις αρχιτεκτονικές επιλύσεις/αναπαραστάσεις (*Architectural Theory*, 591, 593). Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται, ενδεικτικά, το σχέδιο για την Schlosstrasse στην Καρλορούη (με την διαδοχή δια-

φορετικών σχημάτων πλατειών και αντίστοιχο εξοπλισμό, οβελίσκο, πυραμίδα, κ.λπ.), και μία και μόνη σελίδα που περιλαμβάνει 34 (!) περιπτώσεις σχηματικών κατόψεων και όψεων κτιρίων διαφορετικών γεωμετρικών μορφών. Και τα δύο αυτά προσφέρονταν ως μέσα απόκτησης ευχέρειας σε ζητήματα αστικού

Εικ. 4. Χαράξεις γεωμετρικών σχημάτων επί του πρώτου σχεδίου της Αθήνας. Πάνω: Αθήνα Ευρωπαϊκή Υπόθεση, Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα 1985, σ. 93 (Κατάλογος Έκθεσης). Κάτω: Αλ. Παπαγεωργίου-Βενετάς, Αθήνα, Ένα όραμα του κλασικισμού, Αθήνα 2001, σ. 67